

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 279.

ELLEN KEY

MÄNNISKOVÄNNEN

AV

ANN MARGRET HOLMGREN

Havde jag kunnet give din Aands renhed!

Ejnar Nielsen

*

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1924

Förord till den elektroniska utgåvan

Verdandis Småskrifter n:r 279 om Ellen Key, författad av **Ann Margret Holmgren** (1850-1940), har den 7 febr 2012 lånats på Västerviks bibliotek och digitaliserats på flatskanner av Ralph E såsom 300 dpi jpg-bilder i färg och 600 dpi svartvita G4 tiff-bilder, vilka visas i ca 100 dpi med OCR-text.

Ralph E har laddat upp skriften på Internet Archive, där den kan läsas i färg såsom en upplagen bok.

Av Verdandis Småskrifter hava hittills utkommit 283 häften.

Till prlH av 50 ocli 75 öre samt 1 kr.

I (lin |

.... 1018.3 kr.

vi"u Imi.illiiiuiKMfrAtra nv

i"...... Öhrvall. 11»IT. 75 öre.

MiihHminr.danernas

lnliol iiv prof, 11. Almkvist.

i la uppl. 18. BO lire.

i, Niituliiiiii arbetssätt nv byrà-

IngenjBr Karl a£ Geijerstam.

uppl, 07, 60 öre.

6. Om överläggningar och be-nlui nv Axel Svenson och Da-viil Bergström. 14:e uppl. 23. no Bi

0. Istidon av prof. A. G. Hög-i. 5:e uppl. 10. 75 öre.

7. Lars Johan Hierta av biblio-lekiiricii Harald Wieselgren. 2:n uppl. 08. 00 öre.

8. Skolan» ställning till religionsundervisningen i Sverge oah andra länder av Anna Whitlock. 2:auppl. 06. 60 öre.

0. Skattorna till staten av red. ilaruld Kuhlman. 2:a uppl. 03. co Bre,

10. Fran människosläktets barndom av Ellen Key. 4:e uppl. 20, no öre.

11. Den industriella arbetarfrågan av Gustaf SIBsteen. 80. 2:n uppl. 04. 73 öre.

12. Husdjurens skötsel av folkhögskolläraren J. F. Hallen-borg, 8:e uppl. 13. 1 kr.

1.1. Tillståndet i Frankrike före revolutionen 1789 av O. v. Zweigbergk. 4 :e uppl. 14. 75 öre.

14. Voltaire och hans strid mot fördomarna i religion och samhälle av Hellen Lindgren. 4:e uppl. IB. 75 Bre.

15, Om tanke- och yttrandefrihet av John Stuart Mill. övers. av prof. HJ. Öhrvall. 4:euppl. 14. 1 kr.

10. Jorden och solsystemet av prof, Karl Bohlin. 4:e uppl. II. 1 kr.

17. Om pangar av bankfullm. i'. Meyer, övers, oeh bearb, av liuukdlr. Johan Lilliehöök. 2:a uppl. 02. no öre.

18. GKordano Bruno, en tankefrihetens martyr, av Joh.

mun. 8:e uppl. 07. 50 öre.

10. Syndafloden, efter Edv.

Suens, nv prof. Gunnar An-

dorsson, 8;o uppl. 08. BO öre.

......nu politiska rösträtten av

ill. dr David llergström. 80. uppl, OB, 75 öre.

II botydolse i djur-00b vii\i viirldon av G. Stef-"ii uppl, OB, wi öre, " ii' n aska rovolutio-

'......i rad O, v. Zweigbergk.

i kr, Om föl"1'vr.rn'i'i,' nv eldfara

DOl.......Ph.Ul luiillp. ;iv JO.

ii i 'ni '.o .....

i " l ' ITA1 ......I OOÜ liMiljuiui-

tlnl ni iltlnrntOr IDmll

ill i

........iiu no

111111

Danielsson. I. 2:a uppl. redig. nv HJ. liranting. 09. 1 kr.

28. Socialdemokratin, dess uppkomst och utveckling, av As. Danielsson. II. 2:a uppl. redig. av HJ. Branting. 09. 1 kr.

29. Församlingsrätten av v. häradshövding Karl Staaff. 91. 2:a uppl. 06. 50 öre.

30. Språket, dess liv och ursprung av fil. dr Karl Ljungstedt. S:e uppl. 20. 75 öre.

31. Likbränning eller begravning? av ingenjör Per Lindell. 3:e uppl. 08. 50 Ore.

32. Slumpen. Något om sanno-likhetsberäkn. av fil. dr I. Damm. 2:a uppl. 10. 75 öre.

33. Normalarbetsdagen av prof. Gust. V. Steffen. 2:a uppl. 07. 50 öre.

34. Finland av bibliotekarien Harald Wieselgren. Med karta. 2:a uppl. 08. 75 öre.

35. Moralens utveckling av E. Key. 3:e uppl. 11. 1 kr.

36. Om rättstavningen av B. H. Lind. 2:a uppl. 17. 50 öre.

37. Irland och Parnell av O. W. Ålund. 91. 50 öre.

38. Om testamente av juris kand. Bernt E. Drakenberg. 92. 2:a uppl. 07. 75 öre.

39. Konstgjorda gödselämnen av agronom G. Berglund. 92. 1 kr.

40. Industrin och kvinnofrågan av övering. S. A. Andree. 2:a uppl. 08. 50 öre.

41. Elden av doc. Wilhelm Palmaer. 2:a uppl. 12. 75 öre.

42. Kättskrivningens grunder av prof. Adolf Noreen. 2:a uppl. 20. 75 öre.

43. Kolumbus och upptäckandet av Amerika av prof. Karl Ahlenius. 2:a uppl. 13. 50 öre.

44. Kobert Buras av Gust. Fröding. 2:a uppl. 10. 50 öre.

45. Socialismen av Hj. Branting. 3:e uppl. 08. 1 kr.

46. Modersmålet och dess utvecklingsskeden av K. Ljungstedt. 93. 4:e uppl. 20. 75 öre.

47. Den svenska nykterhetsrörelsen av prof. Joh. Bergman. 3:e uppl. 05. 75 öre.

48. Kulturkampen mellan semiter och indoeuropéer av doe. K. L. Tallqvist. 93. 50 öre.

49. Fredsrörelsen av Anna B. Wicksell. 2:a uppl. 12. 75 öre.

50. Billigare järnvägsresor av K. Trotzig. 94. 50 Bre.

51. Husdjurens yttre sjukdomar ooh deras behandling av J. Vennerholm. 2:auppl. 13.75 öre.

52. Växternas skyddsmedel emot yttorvärlden av_.prof. B. Lidforss. 2:n uppl. 00. 1 .kr.

53. Almanaokan ooh tideräkningen nv prof. C. V. L. Oharlier. 2:n uppl, 11. 50 Ore.

5-1. Om naturkrafternas växel--verkan av HelnibO uppl. "ii. övers: nv HJ. öhr-i , i;,',.. mi. Individualism och socialism nil, Hl. 1 kr, Bil i"......isslv beskattnln

Joh. Bergman. 96. 2:a uppl. 05. 50 öre.

58. Häxeriet och häxeriproces-serna av med. dr A. Nyström. 2:a uppl. 07. 50 öre.

59. Om psykisk uttröttning av prof. Hj. Öhrvall. 3:e uppl. 06. 50 öre.

60. Norge av Harald Wieselgren.

96. 50 öre.

61. Folkundervisningens anpassning till den moderna kulturen av läraren N. Ohlsson-Hörle. 2:a uppl. 09. 50 öre.

62. Hur den svenska folkskolan kom till av fil. dr Karl Llnge.

97. 75 öre.

63. Om tobak av C. G. Santesson. 2:a uppl. 08. 1 kr.

64. Våra torvmossar av prof. It, Sernander. S:e uppl. 16. 75 öre.

65. Om naturvetenskapernas betydelse för världsåskådningen av Karl af Geijerstam. 2:a uppl. 04. 50 öre.

66. Om sjukdomar hos sädesslag av lektor Karl Starbäck. 2:a uppl. 09. 1 kr.

67. Bildning av Ellen .Key. 5:e uppl. 19. 50 öre.

68. Astronomi oeh kultur av prof. O. V. L. Oharlier. 2:a uppl. 06. 50 Bre.

69. Sverges inre tillstånd under Karl XII av Hugo Larsson. 2:a uppl. 07. 75 Bre.

70. Bergens uppkomst av prof. Carl Wiman. Med 22 fig. 3:e uppl. 13. 50 Bre.

71. Spanien och Kuba av E. Svensén. 98. 50 öre.

72. Om Norrlands näringar av prof. A. G. Högbom. 2:a uppl. 08. 75 Bre.

73. Förfalskningar av närings-och njutningsmedel av John Landin. 2:a uppl. 11. 75 öre.

74. Gladstone av Gustaf Siösteen. 99. 2-.a uppl. 10. 50 öre.

75. Om skidor oeh skidlöpning av prof. L. A. Jägerskiöld. 2:a illustr, uppl. 04. 50 öre.

76. Om insjöfisket och insjöfiskaren av Carl Cederström. 2:a uppl. 10. 50 öre.

77. Skönhet för alla av Ellen Key. 5:e uppl. 13. 75 öre.

78. Om arbetarnas konsumtionsföreningar av G. H. v. Koch., 2:a uppl. 02. 75 öre.

79. Några ord om Berzelius av prof. H. G. Söderbaum. 2:a uppl. 15. 50 öre.

80. Om stjärnornas natur av fil. dr N. V. E. Nordenmark. 2:a uppl. 10. 50 öre.

81. Olika slag av fortplantning inom djurriket av L. A. Jägerskiöld. 2:a uppl. 08. 50 öre.

82. Om lapparna i Sverge av prof. K. B. Wiklund. 2:a uppl. 10. 1 kr.

83. Vad bör Pettersson kalla sig? En bok om släktnamn av K. Trotzlg. 2:a uppl. 09. 50 öre.

84. Renlighet och frisk luft av prof, Hjalmar Öhrvall. 3:e

Uppl. fm. 50 öre.

1. Härstamning.

“Ingen klan gav mer av sitt bästa blod för friheten än Mackay.“

An old scotch Brigade.

Ellen Key härstammar från den berömde skotske klanen *Mackay* eller *M'Kay.* Detta namn framträder i historien redan på 1300-talet. På 1600-talet säger en historieskrivare, att ingen klan gav mer av sitt bästa blod för friheten än Mackay.

Vid denna tid fick en av dess medlemmar titeln lord *Reay*. Han hade uppsatt ett regemente högländare — det Mackayska — och gått i tjänst med detta hos Kristian IV i Danmark. Det var berömt för sina ståtliga, väl övade och uthålliga män, som kunde marschera 70 engelska mil om dagen, åto rötter i brist på bröd, och slogos bäst när de endast hade vatten till dryck.

Detta regemente hade Gustaf Adolf länge eftersträvat, och när det efter danska fredsslutet blev fritt att ta ny tjänst, undertecknade han 1629 värvningskontrakt med lord Reay. Regementet, 10,000 man, bar sin höglandsdräkt, hade sin egen beväpning och sin egen musik. Det kämpade så tappert under Gustaf Adolfs befäl, att de kejserliga kallade det, »de oövervinneliga skottarna» och »Gustaf Adolfs högra hand». Det var så otadligt, att det gav ära åt det förut föraktade namnet legotrupp. En samtida historieskrivare yttrar att »de liknade örnar, vilka genast de äro flygfärdiga kunna ta befälet över sig själva på det värdigaste sätt».

Genom Gustaf Adolfs död gick lorden miste om ersättning för sina stora utlägg, men tröstade sig med att hans förlust »gagnat de högsta mål», Han hade inte deltagit i kriget avvinningslystnad utan »av kärlek till äran och den protestantiska religionen». För att betala de stora skulderna måste han sälja sina jordegendomar och sitt sheriffämbete, och dog som en utfattig man. Ellen Key har på första försättsbladet i sina skrifter en bild av det Mackayska släktvapnet; en hand knuten omkring en uppåtriktad dolk med underskriften — *Manu forti* (med kraftig hand).

Enligt muntlig tradition var stamfadern till den svenska grenen av den skotska släkten Mackay överstelöjtnant Mackey.Släkten har inte tagit introduktion på svenska riddarhuset. Säker blir den svenska stamtavlan först, då släkten uppträder i Småland med hans son, *Fredrik*.

Hos dennes sonsons son, *Carl Fredrik »Key»* omtalas första gången det djupa intresse för böcker och studier på flera språk som sedan blev så framträdande hos hans sonson *Emil Key*, och i ännu högre grad hos dennes dotter Ellen.

Det är anmärkningsvärt att i Carl Fredriks väl vårdade boksamling fanns en av de tidigaste kvinnosaksböcker i världslitteraturen nämligen *Mary Wollstonecrafts* »Maria eller missödet att vara kvinna».

Hans son, Ellen Keys farfar, gifte sig med *Caroline Fleetwood*, också hon av urgammal släkt från England. Även en av hennes förfäder hade haft anställning i Gustaf Adolfs här, och introducerades som friherre på svenska riddarhuset.

Ellen Key säger om sin farMinnen av och om Emil Key., att medvetandet att hans fäder på både mors och fars sida hade kämpat för friheten under Gustaf II Adolf, blev medbestämmande för hans livsriktning.

För övrigt har Ellen Key bland sina förfäder en mängd historiskt kända personer. Harald Wieselgren har uppgjort en stamtavla som visar, att Ellen Keys far, liksom Oskar II i tolfte led härstammar från Gustaf Vasas föräldrar.Farmoderns stamtavla upptar bl. a. riksråden Brahe och Stenbock. Mormoderns bl. a. kejsar Karl den store m. fl. tyska furstar. Kanske är det dessa stamtavlor, som gjort Ellen Key så påfallande intresserad för släktskapsförhållanden i allmänhet. Hon sitter inne med stor genealogisk kunskap.

Emellertid börjar inte Emil Key själv sina släktanteckningar med att tala om frihetshjältarna i sitt stamträd utan helt enkelt med mottot *»oú est la femme»*Var är kvinnan?. När dottern frågade honom om orsaken till anförandet av just dessa ord, svarade han att alla de kvinnor han hade rönt inflytande av såväl i sitt närmaste stamträd som i sin senare familjekrets, hade varit ovanliga. Oeh detta ej endast genom hängivenhet och andra äkta kvinnliga egenskaper, utan de hade alla varit *utpräglade karaktärer,* somliga originella personligheter, några med avgjord andlig begåvning. Härigenom fick han den aktning för kvinnan, som gjorde att han alltifrån 1840-talet, då

kvinnans rättigheter började avhandlas, fann dessa rättigheter självklara.

Denna atmosfär av aktning för kvinnan inandades Ellen i sitt barndomshem från sin första stund.

2. Barndom och första ungdom.

“Sundsholm — den plats där min själ och hela mitt jag har sina rötter.“

Ellen Key.

Ellen Key hör till det fåtal lyckliga som blivit födda och uppfödda i en svensk herrgårdsfamilj under den tid, då man kan säga att livet för sådana familjer oftast var i många avseenden idealiskt.

Förhållandena i hennes barndomshem på *Sundsholm* i en av Smålands vackraste trakter, Tjust, erbjödo den yppersta jordmån för karaktärsdanandet av en så självständigt och Farmoderns stamtavla upptar bl. a. riksråden Brahe och Stenbock. Mormoderns bl. a. kejsar Karl den store m. fl. tyska furstar. Kanske är det dessa stamtavlor, som gjort Ellen Key så påfallande intresserad för släktskapsförhållanden i allmänhet. Hon sitter inne med stor genealogisk kunskap.

Emellertid börjar inte Emil Key själv sina släktanteckningar med att tala om frihetshjältarna i sitt stamträd utan helt enkelt med mottot »*oú est la femme*»Var är kvinnan?. När dottern frågade honom om orsaken till anförandet av just dessa ord, svarade han att alla de kvinnor han hade rönt inflytande av såväl i sitt närmaste stamträd som i sin senare familjekrets, hade varit ovanliga. Oeh detta ej endast genom hängivenhet och andra äkta kvinnliga egenskaper, utan de hade alla varit *utpräglade karaktärer,* somliga originella personligheter, några med avgjord andlig begåvning. Härigenom fick han den aktning för kvinnan, som gjorde att han alltifrån 1840-talet, då kvinnans rättigheter började avhandlas, fann dessa rättigheter självklara.

Denna atmosfär av aktning för kvinnan inandades Ellen i sitt barndomshem från sin första stund.

2. Barndom och första ungdom.

“Sundsholm — den plats där min själ och hela mitt jag har sina rötter.“

Ellen Key.

Ellen Key hör till det fåtal lyckliga som blivit födda och uppfödda i en svensk herrgårdsfamilj under den tid, då man kan säga att livet för sådana familjer oftast var i många avseenden idealiskt.

Förhållandena i hennes barndomshem på *Sundsholm* i en av Smålands vackraste trakter, Tjust, erbjödo den yppersta jordmån för karaktärsdanandet av en så självständigt ochstorslaget anlagd natur som hennes. Där mottog hon de djupa intryck som varit bestämmande för hela hennes liv av föräldrar som voro lyckliga i sitt äktenskap samt intellektuellt och etiskt högtstående — just de rätta att vägleda en så frihetsälskande och högtsträvande varelse som deras äldsta dotter var.

Stor äktenskaplig kärlek har för övrigt varit rådande bland flera av hennes förfäder både på fäderne och möderne, ofta med ett drag av romantik, som gör deras historia fängslande. I sina ovannämnda värdefulla Minnen skildrar hon Emil Keys och Sophie Posses förlovningsroman vackert. Frieriet skedde under besök hos Keys syster och svåger, baron Carl Raabs på Helgerum, i musiksalongon, medan tonerna av en Beethovensonat ljödo från pianot. Sådan var alltså den poetiska begynnelsen till deras lyckliga förening.

Det är tidsbelysande, att de unga inte vågade anse sig förlovade förrän den då 24-åriga Sophies far givit sitt samtycke till förbindelsen. Och än mer att när Emil några dagar senare fyllde 26 år, frågade han om hon fann det

vara orätt att ge honom en första kyss som lyckönskan, fastän hon ännu inte fått sin fars tillstånd!

Emellertid väckte förlovningen de mest upprörda känslor i den aristokratiska grevesläkten. Att dottern till den konservative greve *Carl Posse*, länets störste jorddrott på det ståtliga *Björnö*, skulle förlova sig med den redan då som »rabulist» kände Emil Key, som inte ens var adelsman, det kunde man inte smälta. Aldrig förr hade en fröken Posse gift sig med en ofrälse. Och hade inte Emil Key skrivit i det rysliga Aftonbladet! Var han inte skandinav! Och ville han inte ha bort de fyra stånden! Hade ban inte läst och beundrat den förfärlige C. J. L. Almquist o. s. v.

Släkten bestormade fästmöns mor med brev och böner att hon måtte omintetgöra en sådan mesallians. Men respekten för kärleken var det för greven avgörande. Han svarade sin dotter, som darrade av fruktan för ett avslag på sin bön,att visserligen var Emil Key inte den måg han själv skulle ha valt, men »jag har själv gift mig av kärlek, och mina barn skola icke av mig hindras att göra detsamma». Därmed var saken avgjord.

Sophie Posses hopp att hennes älskade snart skulle vinna hennes föräldrars bevågenhet uppfylldes i rikt mått. Förhållandet mellan den fint kultiverade, älskvärde och intagande Emil Key och hans svärföräldrar blev »oföränderligt gott».

Sundsholm, Ellen Keys barndomshem.

Emil Key hade köpt den vackert belägna egendomen Sundsholm, en dagsresa från Björnö. Han ordnade själv det hem som skulle mottaga hans brud. Det blev prytt med vackra gamla möbler och rikligt försett med böcker och konstverk.

Bröllopet firades med pomp och ståt på Björnö den 2 mars 1849, enligt den tidens herrgårdssed med sammanförande av brudparets båda släkter. Hovmästare, 11 lakejer och marskalkar sprungo om varandra och styrde och ställde för 140 gäster, varibland ett 30-tal nattgäster. Så längebröllopshögtidligheterna varade, kördes grevens 12 svarta vagnshästar för fyrspända vurstar dag efter dag till middagar, baler, supéer och »societetsspektakel» m. m. hos vänner i trakten.

Efter allt detta glansfulla vimmel började det unga paret sitt stilla och enkla liv på Sundsholm. De hade under de första åren intet annat umgänge än syskonen på Helgerum och kapten *Hultins* på det närbelägna *Kallernäs*. Fru Hultin var en själfull, fin och poetisk varelse med musikalisk och litterär bildning. Hon var virtuos på harpa och författade fantasifulla sagor och noveller. Ellen Key säger om henne: »När en harpa tonar, när hennes älsklingar, vårens vita blommor, slå ut, står hennes blida ansikte för ens inre syn. Och man möter hennes blick när de ord ljuda, vilka, likaväl som syrener och konvaljer tyckas i sig samla en hel sommar av ljus och värme: saliga äro de saktmodiga, de renhjärtade, de fridsstiftände.»

Kaptenen var musikalisk och blomsterälskande även han, men annars en gammal krigare och humorist, som kunde berätta historier. För övrigt var han egentligen endast en passionerad fiskare och jägare, t. o. m. efter uppnådda 90 år, och dessutom litet doktor till husbehov.

Han hade studerat medicin i sin ungdom innan han gick ut i krig, och hade varit fältskär med fallenhet för läkaryrket, vilket gjorde, att han sedan gärna plåstrade med sina medmänniskors yttre åkommor. Och folket hade blind tillit till den av alla avhållne kaptenen. Det hände också att han fick tjänstgöra som barnmorska. Det var denna hans övning i förlossningskonsten som gjorde, att det blev den gamle krigsbussen och inte den för sent anlända sakkunniga frun, som d. 11 dec. 1849 tog emot grannarna Keys förstfödda lilla dotter, som i dopet fick sin mors älsklingsnamn, Ellen.

Alltifrån hennes spädaste barndom hörde de gamla på Kallernäs samman med Sundsholm, vardag som helgdag.Och den jämnåriga *Lisa Hultin* har hela livet igenom varit Ellens bästa vän.

Ellen Key skildrar själv den ytterst stränga uppfostran hon och hennes syskon fingo. Ett ohövligt ord till en tjänare straffades, varje lek skulle ögonblickligen avbrytas för att fullgöra ett uppdrag eller annan plikt o. s. v. Morgon- och aftonmåltiderna intogos inte i föräldrarnas sällskap och bestodo endast av mjölk och grovt bröd.

Intill 12 års ålder fingo barnen äta stående vid bordet. Någon uppassning fick inte förekomma. Det var som tillfrisknande efter en lunginflammation, Ellen vid 8 års ålder första gången smakade en smörgås med påläggDet kallades att »tvesovla» och ansågs vara alltför överflödigt., »en så utomordentlig händelse att minnet än i dag ej förbleknat», skriver hon.

Vidare berättar hon att av middagens två rätter måste även de ätas, som förorsakade illamående. Själva julafton medförde ingen befrielse från lutfisken ens för dem som kallsvettades av leda. Söndagens efterrätt var ett blandat nöje. BarnenEllen fick 3 bröder och 2 systrar. skulle nämligen vid förmiddagens predikan turvis läsa Fader vår och välsignelsen, och den som då stakade sig — eller under veckans lopp hade stakat sig på bordsbönerna — fick ingen efterrätt. Den som kom för sent till middagen fick stå vid ett sidobord och blygselfylld inta sin måltid. Att vid bordet yttra ett ord utan att vara tilltalad kunde inte hända förrän man var ett bra stycke in i tonåren.

Alla barnen lärde sig rida, köra, ro och simma, vilket allt var oumbärliga färdigheter för den, som levde på landet. Bland övriga nöjen var helt visst det främsta att höra barnflickan Anna berätta. Folksagorna »flödade» från hennes läppar medan hon satt vid sin bandvävstol framför den flammande brasan med den tätt hopkrupna barnflocken lägrad omkring sig.

Även från andra håll hörde barnen berättas sägner, som på den tiden obetingat troddes, såsom att spelmän, som tre12 ELLEN KEY

torsdagsnätter å rad offrat ett svart lamm åt strömkarlen, lärt sig spela låtar av honom, sådana, som ingen människa kunnat lära ut. Eller att gamla gummor kunde göra »trollharar», som sändes ut att tjuvmjölka grannens kor. Barnen kunde få höra folk bedyra, att de sett djävulen i skapnad av en svart hund med lågande ögon. Det var en syn, som Ellen drömde om att få se. Visserligen hade hon engång sett vargar, men det var ju ett intet mot den svarta pudeln!

Allt slags skrock blomstrade på den tiden. Inte ens Ellens upplysta mor kunde frigöra sig från obehagliga känslor om en ekorre sprang över vägen, eller om man satt tretton vid bordet, eller om en spindel visade sig på morgonen m. m. dylikt. Och detta fastän hennes man otaliga gånger gjorde narr av denna svaghet.

Ellen Key säger att hennes föräldrar egentligen inte voro barnkära, och att deras kärlek till varandra var så allt uppfyllande för dem, att de inte hade nog tid och känsla över för sina barn medan dessa voro små. Allteftersom barnen växte upp ökades emellertid föräldrarnas intresse och kärlek för dem, i synnerhet för den förstfödda. Efter hand uppstod det allra innerligaste förhållande till föräldrarna. Och Ellen blev sin fars käraste och oumbärligaste arbetskamrat liksom sin mors förtrogna vän.

Ellens utpräglat ömma modersinstinkt torde ha ersatt för hennes syskon vad som kanske i det avseendet felades hos modern. Den visade sig innan hon kunde tala rent. Louise Hamilton berättar i sin biografi »Ellen Key», att då Ellens ett år yngre lilla syster fick bannor för att hon grät, ställde den äldre sig skyddande framför den lilla och försvarade henne med de rörande och för Ellen Key karakteristiska orden: »Hon ä tå liten, hon tan inte hjälpa't.»

Redan som barn var hon som en mor för syskonen. Och hennes oryggliga rättvisa uppskattades högt av dem. När karameller eller andra godsaker skulle delas, hette det: »Låt Ellen dela, så blir det rättvist.»BARNDOXI OCH FÖRSTA UNGDOM 13

Ellen var sina morföräldrars första barnbarn, och var alltid kärkommen till dem. Även från detta hem mottog hon djupa intryck. Mormodern skildras som en änglagod varelse. Hon dyrkades av sin make, som var en helgjuten härskarnatur, stolt och sträng mot alla andra, men mjuk som vax mot henne. Hennes stora husmodersegenskaper sattes ständigt på prov i det gästfria huset, där gäster i mängd kommo och foro året runt.

Morfadern var en driftig man, som älskade att bygga solida hus efter egna ritningar på sina många egendomar i fyra socknar. Han anlade även vägar milvis, förutom andra stora företag. Han tyckte inte om flärd, men omgav sig med en viss gammaldags ståt. Och säkert drömde han inte om ens möjligheten av att hans furstliga besittningar skulle sprängas i små stycken några få år efter hans död. Det är betecknande för den rike magnatens innersta natur och känsloliv, att den enda förordning han gav för sin jordafärd var att ett litet silverhjärta, som

han i sin ungdom hade fått av sin hustru, skulle följa honom i graven.

I morföräldrarnas patriarkaliska hem tillbringade Ellen hela sitt femte år. Där lärde mormodern henne läsa enligt en så god metod att Ellen minns det med glädje och tacksamhet. Inte heller här klemades det med det ganska svaga lilla» barnet. Morfadern satte upp henne på en »ölänning» och ville inte veta av rädsla eller pjosk — inte ens när hon blev avkastad. Hans princip var, att barn skulle upp på hästryggen så fort de kunde hålla sig fast i manen. Och de skulle få tömmar i sin hand så snart den kunde omfatta dem.

Det hände att ölänningen både durkade och skenade med barnen. Till belöning för visad oräddhet sände morfadern en ölänning till julklapp åt barnbarnen. Det blev naturligtvis jubel när den på julkvällen kom klivande in i Sundsholms-salen. •

Barnen kände sig alltid på väg till paradiset när täck-' vagnen tidigt på morgonen stod för dörren, och de vissteatt nästa eftermiddag skulle de vara på Björnö. Den 12 mil långa färden förljuvades av den sedvanliga herrgårdsmatsäcken, kalla höns och rullade syllpannkakor. Ellen Key skriver, att det var med hjärtklappning av längtan de åkte uppför den en fjärdingsväg2 1/2 kilometer. långa allén.

Medan »avisorna» lästes högt om kvällarna och brasan brann, spann grevinnan och fröknarna lin till duktyg som vävdes av gårdens väverska i de hävdvunna mönstren »Possevapnet», »Vandringsman», »Hjärtat» m. fl. som hörde till döttrarnas utstyrsel. Det rika linneskåpet på Björnö var fullproppat med hemspunna linnevaror.

Bland de efterlängtade härligheterna på Björnö var även obegränsade mängder av druvor, persikor, aprikoser och mullbär, som växte på kalljord och voro tillåtna fröjdeämnen även för barnen.

Redan i tidig ålder var Ellens kärlek till läsning framträdande. När Onkel Toms stuga och andra romaner lästes högt hos morföräldrarna, kröp hon under bordet och hörde på, medan de stora trodde henne leka.

Hon behövde inga lekkamrater. Sådana förfärdigade hon själv genom att trulsa ihop lindebarnsdoekor, som skulle vara tjocka och bastanta som en riktig unge.

Men kärare än all lek blevo snart böckerna. Vid 8 år gick hon upp ur sängen och lyssnade vid dörren till föräldrarnas rum, där Viktor Rydbergs »Den siste atenaren» lästes högt. Vid samma ålder kunde hon »Fänrik Ståls sägner» nästan utantill, och dyrkade Sokrates av vilken hon lärde, att det närmar människan till gudarna att ha små behov — en stoisk lärdom hon bevarat för livet. Thomas a Kempis »Kristi efterföljelse» var då även en kär bok.

Vid 10 år fördjupade hon sig i Runebergs »Älgskyttarne» och i Goethes »Hermann und Dorothea» liksom i Oehlenschläger, Walter Scott, Thomas Moore och — Don Quixote.

Brådmogen som hon var studerade hon i 13-årsåldern Camilla Gollets »Amtmandens dötre» och kastades in i äktenskapsfrågan.

Ellen Key säger sig ha mottagit »alla sina livsavgörande intryck av läsning i barnaåren från de vuxnas böckers, samt naturligtvis från H. C. Andersens sagor m. fi. Hon behöll emellertid i sin hjärna av den oerhörda mängden böcker hon slukade, endast det hon älskade. Och hon påstår sig trots sin ofantliga beläsenhet vara »grovt okunnig i allt som inte på ett eller annat sätt rör människolivet». Detta har i alla tider varit hennes allbestämmande intresse. Hon tröttnade heller aldrig att höra sin gamle vän, kapten Hultins berättelser om Runeberg, med vilken han hade gjort många muntra jakt- och fisketurer under besök i Finland. Ellens första sorg var underrättelsen om Runebergs slaganfall. Hon grät hela dagen, och införde sedan en »Runebergsafton» i veckan, då hon samlade syskonen till läsning.

Hon var inte mer än 7 år, när hon lärt sig Tegnérs Axel och Maria utantill, och bar den med sig i fickan var hon gick. Den gav henne en första aningsfull längtan efter kärleken och det egna hemmet, som hon tänkte sig som en välordnad lantgård med lyckliga underhavande, som bodde i vackra stugor med trädgårdar omkring.

Drömmarna kunde också ta större och mer fantastiska dimensioner. Då red hon omkring i sitt rike, klädd i vit

klänning, på en vit häst — symbolen för den frid som skulle råda. Hon skulle ädelmodigt lätta skattebördan, ordna skolor, främja näringar — och göra ämbetsmännen rättvisa och krigare mildal Ellens tilltro till människornas fullkomning var således redan då anmärkningsvärd.

Bland de dygder barnen fingo lära sig var sträng sparsamhet. De hade blott två inkomstkällor: den ena inbringade 6 kr. om året för att de inte skulle äta sylt och socker, vilket ansågs skadligt; den andra var väl knappast mer flödande och bestod av de s. k. »läspengarna», vissa styverför varje gott betyg. Men kassan led avbräck när julklappar måste köpas oeh när man var nog olycklig alt slå sönder något, ty sådant måste betalas.

Men likafullt lyckades Ellen att med sina små besparingar skaffa sig åtskilliga böcker och till och med en bokhylla. Genom detta handhavande av små medel, för vilka man skulle redovisa, lärde barnen sig alt spara. Senare fingo de en månatlig handkassa, för vilken de skulle skaffa vissa saker, och slutligen, när man var vuxen fick man »klädpengar», hela 200 kronor om året. »Försakelsens väg blev, tack vare vår uppfostran, lätt», säger hon, »och lånevägen av mig aldrig beträdd».

Eilen Keys medfödda kärlek till naturen hade det bästa tillfälle till utveckling. Att hon redan som barn kunde hänge sig åt naturnjutning förstår man av vad hon skriver i *Skönhet för alla*Verd. småskr. n:r 77., där hon skildrar med upplevelsens värme hur barnet fröjdar sig åt allt vad våren bjuder, från det första gökropet, de luddiga »gåsungarna», blåsipporna oeh linnean, och fram till midsommarens härlighet, hur det följer kornet från den gröna brodden till det lena axet oeh det fina mjölet, och biets strävsamma bevingade arbele med honungen från klöverängen, lindblomman och ljungen till den vita vaxcellen, fågeln alltifrån det spräckliga ägget i boet till flyttfåglarnas färd genom den klara höstluften, äpplet från den rosiga blomman till den fyllda fruktskålen. Allt detta fängslade barnets intresse.

Vad Ellen däremot aldrig kunde få intresse och håg för, det var handarbete. Hon avskydde det, men skulle hon pinas till att sy, så ville hon åtminstone göra det väl. Hon sydde så det höll. Bröderna ville därför helst ha hennes syhjälp. Men redan vid sin första fåll lovade hon sig själv, att när hon engång fick göra som hon ville, skulle hon inte la i ett handarbete. Och hon har troget hållit sitt löfte.

Inte heller hade hon lust för de husliga göromål, som den praktiska modern fordrade av henne. Hon fann dem mindre viktiga, vilket vållade strider mellan mor och dotter, och grundlade vissa av hennes åsikter om uppfostran, uttalade i »Barnets århundrade*.

Lyckligtvis lärde modern sig förstå och respektera Ellens säregna, fasta och harmoniska begåvning, och lät henne snart ostört få utveckla sitt lankeliv och sina drömmar i full frihet. Det blev därför fördjupandet i böcker och i naturen, som meat upptog tid och tankar. Utan jäkt och examensläsning fick hon idka sina studier. Av infödda lärarinnor lärde hon med lätthet att tala tyska och franska. Med den torra grammatikan blev hon däremot aldrig förtrolig. Kärast var henne historieläsningen. Genom den fick hon den inblick i människolivet, som förblivit hennes djupaste intresse. Hon följde också i osedvanligt tidig ålder med brinnande bjärta politiska världshändelser sådana som Ilaliens och Polens frihetskrig. T. o. va. Krimkriget, när hon var 5 år, satte märke i henne.

Att matematik ej passade för hennes läggning är helt naturligt. Men när bröderna hånade hennes oförmåga, tvingade hon sig att med oerhörd möda plugga i sig några böcker i Euklides för att vinna deras aktning.

Ellen Keys läslust var ständig. Helst drog hon sig tillbaka med en bok till någon undangömd vrå i skogen eller bergen. Hon älskade ensamhet med naturen och vann kanske just därigenom den själens ro och den sinnesfrid, som följt henne och skänkt henne jämvikt under de svåra prövningstider, som livet med rund hand har tilldelat henne. Kon-templation och stillhet blev redan i tonåren hennes andliga livsluft. Och det gick tidigt upp för henne, att själens växt var det enda väsentliga i livet.

Ellen älskade musik ända från sin första barndom. Det var hennes sorg att inte ha fått sångröst. Hon strävade

länge med pianospelning, men när hon aldrig lyckades så

som hon ville, upphörde hon med försöken vid tjugu års ålder. På samma sätt gick det med teckningsbemödandena, fastän anlagen där voro bättre. Hon ansåg dem dock inte löna mödan. Däremot lyckades hon ordna blommor vackert i vaser till egen och andras belåtenhet. Den omsorgen överlämnades därför i hemmet helt och hållet åt henne.

I uppväxtåldern hade Ellen en tid av stark inre strid. Hon kände sig tungsint, led av allt som var fult och ont i världen, och började tro att Gud inte fanns. Vid den tiden uttryckte Tegnérs »Mjältsjukan» hennes sinnesstämning.

Detta tillstånd sammanhängde kanske med ett hotande bröstlidande och en klen kroppskonstitution. För att stärka sig fick hon tillbringa flera somrar vid västkusten. Där väcktes och närdes den stora kärlek till havet, som sedan aldrig övergivit henne.

Livet på Sundsholm var ensligt. Sällan förekom en ungdomsbjudning, dans eller andra så kallade nöjen. Ellens första bal började med strida tårar över att nödgas iföra sig en urringad klänning. Kurtis och koketteri eller flirt upptog aldrig hennes fantasi. Men väl kunde hon drömma djupa och allvarliga lyckodrömmar om man och barn och eget hem.

Hon njöt tidigt av ett eget rum, där hon om sommarmorgnarna vaknade vid soluppgången och lyssnade till fågelsång och vågornas slag mot stranden, medan doften av kaprifolium och blommande lind strömmade in genom det öppna fönstret. Hon skrev engång till sin levnadsskildrare, Louise Hamilton, ». . . landet och ensamheten är jag född för, närd av. Samhällsverksamhet och människomedkänsla — det har jag fostrat mig tilh*

Ellen hade redan genomgått en allvarlig religiös utveckling när hon sändes till Stockholm för att få konfirmationsundervisning. Hon läste bibeln, och älskade Jesus, men hatade Gud, som låtit honom lida. Hon hade börjat tvivla på Guds tillvaro, när en ung man dog ifrån hustru och

flera medellösa barn. Då ville hon skaffa sig ett säkert tecken på om Gud fanns eller inte, oeh skrev därför i sanden, »Gud är död». Hon trodde, att en sådan hädelse skulle straffas med blixten eller annat, om han fanns. När hon förgäves väntat på svar, ville hon ge Gud anstånd, och sade till sig själv: »Om orden i morgon stå kvar på den undangömda platsen, då är Gud död, men har han utplånat dem, då lever han.» När hon kom nästa dag, voro orden borta, men hon kände sig inte fullt säker på om det var Gud eller trädgårdsmästarens skyffel, som hade utplånat de hädiska orden.

Under konfirmationsläsningen bodde hon hos systrarna Karin och Mina Ahlin. Hon greps djupt av deras äkta kristliga liv. Den geniala Mina visade henne kristendomens skönhet. »Så blev jag kristen», säger Ellen Key, »och med djupt allvar sökte jag även leva som kristen, ehuru under oavlåtliga strider med tankens, personlighetens och skönhetens krav.»

Den unga konfirmanden tog inte något större intryck av den populäre läraren, dr Rothliebs undervisning, men så mycket mer av Augustini bekännelser. Där möttes hon av de våldsamma oeh omutliga krav på en kristen, som hon kände att kristendomens bud oförtydbart fordrade. Någon kompromiss med livets behagligheter ville hon inte veta av. Men de inre konflikterna infunno sig snart. Kristendomens läror blevo svåra att förena med hennes skarpa tänkande. De högsta frågorna voro djupaste allvar för hennes natur, och kunde inte avfärdas ytligt och flyktigt. Nu blev Spinoza hennes räddning. »Hade han inte funnits», har hon senare förklarat, »så hade jag nu inte funnits.» Så fruktansvärd kände hon konflikten.

Under denna Stockholmsvistelse var hon alla söndagar och helger hos sin moster, som var gift med ståthållaren

på Stockholms slott. Här lärde hon sig att beundra vacker arkitektur, och i en av slottets flyglar även skulptur i det där inrymda så kallade »stenmuseum».Vid hemkomsten blev hon en ansvarskännande lärarinna för sin yngsta syster och hennes jämnåriga kamrat. Den främmande lilla eleven har aldrig kunnat glömma sin lärarinna och hennes rena och upphöjda sinne. »Outplånliga intryck efterlämnade hennes undervisning i barnasinnet», säger hon. Hon omtalar Ellens kärlek till naturen, och hur hon tillbringade vilostunderna ensam i skog och mark, ingen fick veta var.

När Ellen var 17 år (1866) upplevde hon en fasansfull händelse, som blev bestämmande för hennes religiösa tro. Två unga kvinnliga släktingar drunknade på Sundsholm under badning. Då deras själstillstånd ej var sådant, som kristendomen fordrade som villkor för evig salighet, blev frågan om salighet och fördömelse en livsfråga för Ellen, som kastade henne in i grubbel och oro. Hon skrev under ett års tid packor av hemliga tänkeböcker, där hon gav luft åt sitt religiösa tankeliv. Hon kämpade för att vinna klarhet och skapade sig under denna tid en livsåskådning som hon sedan aldrig frångått.

I många år läste Ellen inga andra religiösa skrifter än bibeln, Colanis betraktelser och Robertsons predikningar. Hon avhöll sig troget från all otroslitteratur för att inte utifrån påverkas. Inifrån skulle allt komma, steg för steg.

Hon gick till nattvarden endast tre gånger, sedan aldrig mer. Och i tjuguårsåldern nekade hon att stå fadder emedan hon i dopet såg en hädelse.

Med åren blev Ellen Key fri från all ortodox dogmtro, men hon förblev en religiös fritänkare med bibehållen pietetskänsla. Länge kvarhöll hon en fast tro på själens odödlighet och ett högsta väsen. Först på 90-talet framlade hon sin nya religiösa åskådning i sina skrifter. Hon förstår dock fortfarande de troende och undviker mest möjligt att såra deras känslor. Utan hån och begabberi av andras tro, bekänner hon sin egen, absolut frigjorda, öppet och ärligt. Och den har skänkt henne frid.

3. Föräldrarna.

“Den stora kärleken uppstår endast när åtrån till en varelse av annat kön smälter samman med trånaden till en själ av vår egen art.“ *Ellen Key.*

För att rätt förstå Ellen Key bör man ta kännedom om hennes föräldrar och den miljö hon levde i med dem.

Hon säger om sin mor, att hon var den fullkomligaste hustru hon nånsin sett. »En kärlek, som ej var en verksam ömhet, en hela livet genomträngande hängivenhet var henne ofattlig.» Genom hela sitt liv var hon sjuklig och klen, men försökte på allt sätt att göra detta så litet märkbart som möjligt för sin make för att bespara honom bekymmer. När hon hade fått 5 barn och väntade det sjätte, förklarade läkaren att om hon ville leva, fick hon inte ge livet åt fler barn. Från denna tid levde makarna i celibat, utan att detta störde det innerliga och ömma förhallandet dem emellan. Emil Key kunde på sin ålderdom säga sina döttrar, att han hade varit deras mor obrottsligt trogen intill hennes död och därefter, så länge han levde. Redan långt förut hade modern lärt sina barn att uppskatta den sedliga styrkan hos deras hängivne och rensinnade far genom att omtala hans stora självbehärskning. Fru Key tog sig mycket av socknens ungdom, och bildade ett' skolhem där värnlösa flickor fostrades till kunniga och dugliga tjänarinnor. Undervisning gavs där även åt andra, som önskade mer kunskaper än folkskolan gav. Arbetet för denna sak skedde i samverkan med ett tjugutal allmogehustrur och fruar.

Hon stod på god fot med folket runtomkring. Både hon och hennes apoteksskåp anlitades med stort förtroende vid allahanda påkommande krämpor. Några gånger utsträckte hon på Ellens bön sin barmhärtighet till att ta frigivna kvinnliga fångar i sin tjänst.22 ELLEN KEY

Makarna voro sällsynt liktänkande. De hade demokratiska åsikter och handlade därefter, men på samma gång bibehöllo de det bästa i ett medfött aristokratiskt sinnelag. Fru Key delade sin mans intressen i allt, men fick tyvärr rätt i sin fruktan, att han var alltför optimistisk i sina kalkyler, både när det gällde praktiska, offentliga

företag, och när han ville förbättra och utvidga sina egna gårdar och byggnader m. m. Hennes verklighetssinne var klarare än hans.

Emil Key var nämligen en fullblodsreformator av natur och övertygelse, och därtill så sangvinisk att han bokstavligen tvingades att ingripa och förbättra varhelst något behövde förbättras, vare sig det gällde det egna, kommunen eller staten. Alltid gick han modigt i täten. Han ville använda nya och rationella metoder för att skapa en mönstergård av sin egendom. Och han önskade att dugliga och nöjda arbetare skulle finna en god bärgning hos honom.

En bland hans första åtgärder var att avskaffa brännvinsbränningen, som på den tiden var den ganska allmänt bedrivna binäring, som bar gårdarna genom dåliga tider. Han höll sträng räfst med lönnbränning och lönnkrögeri, och vakade över de nya brännvinslagarnas efterlevnad. Detta vållade honom i början ett rentav livsfarligt missnöje bland ortens befolkning, som ville bibehålla sina ovanor. Med tiden lärde sig bönderna emellertid att följa honom i allmännyttiga företag.

Emil Key fick t. ex. till stånd en »förlikningskommitté» bestående av 3 »ståndspersoner» och 6 ur »dannemanna-klassen». Nämndens syfte var att bilägga sådana tvister, som annars skulle orsakat långa och dyra rättegångar. Detta försök till självstyre på lagskipningens område hade särdeles goda verkningar.

Han inlade som nämnt stor förtjänst i landsvägsbyggen och slutligen i järnvägsfrågan. Tjugutre år efter hans första järnvägsförslag invigdes banan Norsholm—Västervik—Hultsfred.

Han var också grundläggare av norra Kalmar folkhögskola. Folkupplysning låg honom alltid varmt om hjärtat. Offa skrev han betydelsefulla tidningsartiklar i tidens frågor, i vilka man kan se, hur djupt frisinnad han var.

Han gjorde stora nyodlingar och trädplanteringar på sin egendom, och anlade en storartad trädgård, som blev en av de främsta i hela trakten. Därifrån spredos utmärkta träd och fruktsorter över länet. Alla hans torpare fingo både träd och undervisning i deras plantering och skötsel. Ävenså gjorde han stora ansträngningar för att förbättra kreatursstammen i Tjust.

För sitt folk var han en god husbonde. När han slutligen, på grund av ekonomiskt trångmål, tvingades att sälja det för hela familjen så kära Sundsholm, blev han sörjd och saknad av allt sitt folk.

De gamla tjänarna sade med tårade ögon: »En sådan husbonde få vi aldrig mer . .. »En av hans underlydande yttrade långt efteråt till hans dotter, att ingen hade nånsin sett honom »supen» och att »aldrig hade han som andra herremän trassel med fruntimmer. Fylleri och misshandel av djur tålde han inte... de som trätte talade han förstånd med, och aldrig tröttnade han att höra på en annans bekymmer .. . herrskapet voro som far och mor för oss.»

Med Emil Keys inträde i riksdagen 1867 hade politiken blivit hans allt uppslukande intresse. En av huvudorsakerna till den ekonomiska kraschen var hans intensiva riksdagsarbete, som hindrade den nödiga tillsynen av egendomen. Därtill kommo missväxtår och för stora lån, men politiken torde haft största skulden. Med liv och själ gick han upp i den. Han blev den egentlige stiftaren av »lantmannapartiets. Han skrev dess program, och gav det dess namn. Det var hans inflytande, som i början gjorde partiet villigt att ge anslag till kulturella ändamål och att stöda humanitära reformer.

Emil Key var som nämnt en ivrig reformator. Bland de reformfrågor där han inlade sin vältalighet må nämnas några

som prov på hans riktning. Han talade för avskaffande av dödsstraffet, liksom av krigshovrätten, och betonade att så länge undantagslagar funnos för militärer, kunde dessa inte bli betraktade som vanliga människor. Han talade varmt för judarna och för religionsfrihet, fastän han själv var en troende, men inte ortodox, kristen. Och han var vän av full yttrandefrihet. I kallgrin och hån av religiösa detaljer såg han bristande aktning för andras tro, alldeles som hans dotter senare också gjort.

I regeln var Sophie Key av samma mening i politiska frågor som sin man. Men i försvarsfrågan intog hon en

annan ställning än han. Medan han var en ivrig försvars-vän, ansåg hon, att: »Ju mer man bereder sig för kriget, dess säkrare kommer det.» Hon nekade att gå in i föreningen »Värnpliktens vänner», fastän både maken och dottern voro anhängare av den allmänna värnplikten, i tro att den var en väg till minskande av krigen.

Emil Key var vidsynt. Han förstod, att det svenska folket blir aldrig ett, förrän dess bildning grundlägges i samma skola. Och folkskolan kunde aldrig få fullt anseende, förrän den blir grundvalen för hela folkets skoluppfostran, en tanke, som var ganska främmande för hans samtid.

Han var avgjord vän av skandinavismen liksom av kvinnoemancipationen, och talade t. ex. varmt för pension åt kvinnosakens mest praktiska förkämpe, fru Sophie Adlersparre — »Esseide».

Ellen Keys beundran för sina föräldrar är med all rätt utomordentligt stor. Hon skriver: »Varken av far eller mor fick jag en fördom i arv, och aldrig har jag av dem hört annat än aktning för människovärdet, friheten, framsteget, arbetet.» Hon förmärkte heller aldrig hos dem minsta spår av bördshögfärd.

När hon själv tänkte på sina stora förfäder, var det mest på deras romantiska historier och deras kärleksliv. Att Harald Hårfager av kärlek till kungadottern Gyda drevs att förenaNorges många småriken till ett enda, vilket hon ställt som villkor för att bli hans gemål, och att Karl VIII Knutsson älskade sin hustru så djupt, att krönikan i rörande ord talar om deras lycka och om hans sorg vid hennes död, och att Leonore Kristine Ulfeld försmäktade i 40 årig fångenskap för sin trohets skull mot en älskad make, deita allt tilltalade henne i hög grad. Likaså att Kristina Gyllenstjerna i sin döde makes namn hjältemodigt försvarade Stockholms slott. Även Ebba Brahe, Gustaf II Adolfs älskade, gav henne en rörande bild.

Alla dessa förfäder ingåvo »kärleken till kärleken», som livets högsta goda. Men främst alstrades dock denna känsla och övertygelse av den kärlek hon såg hos sina närmaste, särskilt föräldrarna. De gåvo henne vissheten oro, att den stora, hängivna och osvikliga kärlek, som hon vill se i varje äkta förbindelse mellan man och kvinna, verkligen kan finnas. Detta minne av de vördade föräldrarna torde vara det för Ellen Key dyrbaraste från hennes ungdomstid.

När hon var 18 år skänkte modern henne de då ännu föga kända Ibsendramerna »Kjærlighedens Komedie», »Brand» och »Peer Gynt». Verkan av dessa böcker har hon skildrat i »*Torpedo under arken*»Se Tankebilder av Ellen Key, sid. 98.. Hon säger, att hon i »Kjærlighedens Komedie» fann sig på sitt allra egnaste tankeområde. Den »vällust» med vilken hon läste och omläste denna bok kan bäst skildras, säger hon, genom att omtala att när hon, kort efter att ha fått boken, sjuknade i feber, befanns det att hon omedvetet lärt sig dikten nästan utantill. Hennes innersta instinkter samstämde med Ibsens helhetskrav; och med hans högt spända idealism.

Modern hade förstått att välja det rätta för sin dotters utveckling genom skönlitteraturen, det som bäst skulle fördjupa hennes känslo- och tankeliv.

4. Med fadern i Stockholm.

“. . . det är i den befolkade öknen luften är mest fylld av tungsinne.“ *Ellen Key.*

Emil Key hade bott två riksdagsvintrar i Stockholm utan sin familj. Hans avsky för uteliv och behov av familjeliv föranledde beslutet att hans hustru och döttrar skulle vara honom följaktiga till huvudstaden nästa vinter. Hans behov av sin hustrus sympati och sällskap växte med åren. Var hon ej på sin plats, sökte han henne i hela huset. Allt skulle hon höra och vara med om. Vindsvåningen i det Bondeska palatset vid Norrström hyrdes därför hösten 1868. Sedan fick Ellen endast under sommarmånaderna bebo det kära och saknade Sundsholm.

Det var ingen lätt sak för de genuina lantborna att acklimatisera sig i storstaden med det för dem så antipatiska, ständiga rörliga livet, skramlet och vimlet. De känsliga lant-varelserna funno stockholmarna svåra att förstå, som t. ex. när de kunde be fröknarna Key delta i en bal för svältande smålänningar! Detta första intryck av skillnaden

mellan stockholmares och landabors tänkande och kännande och hela levnadssätt förminskades knappast under årens lopp.

Ellen Key kunde aldrig fullt försona sig med livet i Stockholm fastän hon där fick en betydelsefull verksamhet och många vänner för livet. Hon saknade alltid landet och naturen liksom den lantliga enkelheten i levnadsvanor. Varje höst var sorgen att lämna Sundsholm lika ny och lika svår att övervinna.

Så länge fadern bevistade riksdagarna levde hon ett intensivt liv med honom. Hon följde hans politiska verksamhet i detalj, och fick till och med närvara vid hans politiska sammankomster i hemmet. Hon kunde även bli bjuden med på exklusivt lantmannapartistiska middagar, så invigd var hon i denna krets.

Hon var sin fars sekreterare, vilket gav henne en sådan vana att uttrycka sig i hans stil, att det hände att tidningsartiklar som hon hade skrivit, sin far ovetande, blevo tagna av redaktionen för att härflyta från Emil Key. Bådas tankegång var i regeln likartad, och handstilen var ju alltid Ellens.

Efter få år nödgades familjen, av ekonomiska skäl, att göra det stora offret, att modern och de yngre döttrarna stannade på Sundsholm, medan fadern och Ellen bodde i Stockholm. Detta ökade ytterligare Ellens hemlängtan. Hon skriver till sin mor: »När jag susade in genom tunneln i dag, var det som om hela 'Söder' lagt sig på mitt hjärta, så tungt kändes det.. . Säg flickorna, att de kunna vara glada att sitta på Sundsholm, den lilla pärlan av renhet, frid och lycka . . . Här är smutsigt, bullersamt, otäckt I . . . Men fyra månader gå snart.»

Ellens gränslösa kärlek till Sundsholm får ett pregnant uttryck i ord sådana som: »När jag svänger upp framför den bruna Tolehattsgrinden, känner jag mig som en salig ande måste känna framför paradisets port. Och om jag engång kommer att stå framför den, ber jag att i förväg få veta om himlen har något Sundsholm — annars vill jag inte dit.»

Stockholm erbjöd dock onekligen även stora förmåner som Ellen Key • tillgodogjorde sig. Hon följde intressanta föreläsningar, som höllos för damer i en på den tiden betydelsefull institution, kallad Låsesalongen. Särskilt fängslades den vetgiriga unga flickan av norrmannen, professor Lorenz Dietrichsons estetiska kurs och Pontus Wikners filosofiska föredrag.

Ellen Key lärde snart känna fru Sophie Adlersparre, vilkens Tidskrift för hemmet hon hade följt alltifrån barndomen. Den hade tillfört henne en brinnande övertygelse om behovet av kvinnans frigörelse och utveckling.

Fru Adlersparre som var en ypperlig psykolog, när det gällde att uppleta och genomskåda dolda kvinnliga förmågor,

infångade genast Ellen Keys penna för sin tidskrift. Hon lät henne börja med att referera föredrag, göra översättningar och litteraturanmälningar. Sedan följde efter hand självständiga artiklar. Fru Adlersparre lockade fram dugande kvinnor på skilda områden, och förstod att ge dem deras rätta plats. Hon hade även den lyckliga gåvan att kunna skänka den uppmuntran som för ambitiösa naturer hälsosamt stimulerar deras självtillit och arbetsiver. Helt visst hade »Esseide» ett avsevärt inflytande på att den tillbakadragna och anspråkslösa flickan från landet nånsin vågade framträda offentligt. De blevo hjärtevänner trots den stora åldersskillnaden. Ellen Key började där sin livslånga kamp för kvinnorna utan att nånsin bli vad man kallar kvinnosakskvinna, eller med andra ord en som koncentrerar och specialiserar sig på att förbättra kvinnors ställning.

I sin iver att varna mot varje spår av missriktning i kvinnorörelsen har Ellen Key någon gång. förletts att i onödigtvis våldsamma ordalag kritisera rörelsen. Första gången detta skedde sårades fru Adlersparre som var ledaren och den svenska kvinnosakens fanbärare och kände sig personligen anfallen. En smärtsam slitning mellan vännerna blev därför följden, liksom en häftig polemik i broschyrer och tidskrifter.

Innerst bibehöllo väl dessa två storsinta kvinnor aktningen oeh tillgivenheten för varandra, men emellan Ellen Key och många oförsonliga kvinnosaksintresserade kvinnor blev klyftan djup och på vissa håll varaktig. Mer och mer, ja kanske fullständigt, har emellertid den schism utjämnats som uppstod mellan Ellen Key och 90 talets

kvinnosakskvinnor.

Genom sitt arbete i Tidskrift för hemmet hade Ellen Key avanserat i 111 korrespondent i större tidningar, vilket ökade hennes mod och självtillif.

Ellen Key bevistade också fröknarna Rossanders lärokurs för damer, och blev senare själv lärarinna i denna. Här höll hon. med bävande hjärta sitt första egentliga före-drag. Det var om Erik Gustaf Geijer som hon mycket beundrade.

Bland alstren av Ellen Keys penna från denna tid må särskilt nämnas utförliga och ytterst ingående riksdagsbrev till modern.Se Minnen av och om Emil Key. I den ser man hur fullständigt hon var inne i riksdagspolitiken, särskilt i lantmannapartiets inre och yttre historia. Med beundran följde hon faderns arbete och ansträngningar. Och slutligen är det med sorg hon upplever hans nederlag i försvarsfrågan och därav följande avsägelse av riksdagsmannaskapet.

Redan dessförinnan hade fadern och hon av ekonomiska skäl måst upplösa sitt gemensamma Stockholmshushåll. Ellen hyrde då ett litet rum i Anna Whitlocks våning inpå gården vid Drottninggatan. Hon hade redan börjat undervisa i den lilla Whitlockska skolan, och fortsatte med det i många år under dess ständiga tillväxt.

5. Förändrade levnadsförhållanden.

“Som fågelboet danas av idel små strån och dun, så danas hemkänslan av idel lena, enkla ting. . .“ *Ellen Key.*

När Emil Key år 1883 övergav riksdagen och sin politiska bana, ramlade hans och familjens ekonomiska ställning samman. Orsaken härtill var till stor del att hans politiska intressen hade tagit tid och tankar i anspråk i så hög grad att han försummat sitt eget. Därtill kom en rad missväxtår som gjorde situationen ohållbar. Skulderna växte honom över huvudet, och ekonomisk ruin stod för dörren.

Länge hade familjen darrat av fruktan att mista det kära hemmet. Nu stod man inför det oundvikliga. Sundsholm måste säljas jämte så gott som allt vad de ägde för att gottgöra fordringsägare. Endast det nödvändigaste undantogs för drag. Det var om Erik Gustaf Geijer som hon mycket beundrade.

Bland alstren av Ellen Keys penna från denna tid må särskilt nämnas utförliga och ytterst ingående riksdagsbrev till modern.Se Minnen av och om Emil Key. I den ser man hur fullständigt hon var inne i riksdagspolitiken, särskilt i lantmannapartiets inre och yttre historia. Med beundran följde hon faderns arbete och ansträngningar. Och slutligen är det med sorg hon upplever hans nederlag i försvarsfrågan och därav följande avsägelse av riksdagsmannaskapet.

Redan dessförinnan hade fadern och hon av ekonomiska skäl måst upplösa sitt gemensamma Stockholmshushåll. Ellen hyrde då ett litet rum i Anna Whitlocks våning inpå gården vid Drottninggatan. Hon hade redan börjat undervisa i den lilla Whitlockska skolan, och fortsatte med det i många år under dess ständiga tillväxt.

5. Förändrade levnadsförhållanden.

“Som fågelboet danas av idel små strån och dun, så danas hemkänslan av idel lena, enkla ting. . .“ *Ellen Key.*

När Emil Key år 1883 övergav riksdagen och sin politiska bana, ramlade hans och familjens ekonomiska ställning samman. Orsaken härtill var till stor del att hans politiska intressen hade tagit tid och tankar i anspråk i så hög grad att han försummat sitt eget. Därtill kom en rad missväxtår som gjorde situationen ohållbar. Skulderna växte honom över huvudet, och ekonomisk ruin stod för dörren.

Länge hade familjen darrat av fruktan att mista det kära hemmet. Nu stod man inför det oundvikliga. Sundsholm

måste säljas jämte så gott som allt vad de ägde för att gottgöra fordringsägare. Endast det nödvändigaste undantogs för

ett litet hem i Hälsingborg, där Emil Key blev postmästare samma år.

Han hade för sina fordringsägares skull känt sig nödsakad att motta denna plats trots den djupa förödmjukelse han erfor genom att handla i strid med sina principer om det orättvisa i, att förtjänta posttjänstemän skulle förbigås vid tillsättandet av ehefsplatser inom posten.

Till den stolte mannens bekymmer kom även de bittraste självförebråelser att ha förstört hustruns stora arv. På hans självanklagelser svarade hon, att han hade gjort hennes liv dess rikare. I brev skriver hon; »Penningar bereder sällan lyckan i hemmet. Tvärtom, de störa den oftast. Och först nu, då de fattas, skall du få erfara vilket övermått av kärlek, som finnes i vårt lilla kära hem... du skall ej sörja över att du kan lämna barnen mindre än du önskat, när du ser huru litet glädje och lycka de egentligen bereda. Ingen av oss, för vilka du arbetat, saknar dem, blott vi få behålla dig och du ej sörjer och lider och plågar dig.» I ett annat brev skriver hon: »Du skall överraskas av huru lätt allt skall gå genom gemensamma strävanden att underlätta den tunga börda, du hittills burit ensam . . . Uppoffringar och inskränkningar för alt spara kan kosta på, men det är nyttigt, ofantligt nyttigt för oss alla. Kriser behövas för att ur människans skattkammare, vilken ofta är rikare än man själv tror, framdraga de tillgångar som finnas. Jag håller fast vid min övertygelse att man förädlas och förbättras vida mera av motgångar och prövningar än av medgång oeh framgång. Allt förvandlas till ett försvinnande litet, blott man är avhållen; ett sådant brev som ditt i dag är en rik skatt, som övergår allt annat.»

På dessa brev hade Emil Key skrivit: »Solstrålar under mörka stunder, som skola följa mig in i graven när den för mig öppnas.»

Hans hustrus sjukdom tilltog oroväckande, men så länge hon mäktade hålla sig uppe, var hon färdig att uppfylla sin

mans minsta önskan, att tänka och handla för hans trevnad, att deltaga i hans intressen, att vara till hands för hans hjälp. Till sig själv tog hon inga hänsyn. Och vad hon fordrade av sig själv, fordrade hon även av sina döttrar. Fadern var medelpunkten för allas kärlek i hemmet. Hela familjens strävan gick ut pä att jämna svårigheterna för honom. Ellen Key säger att föräldrarna buro sitt tunga öde »stort, milt och ödmjukt»..

Vid auktionen på Sundsholm kunde Ellen köpa en liten bosättning åt sig för 1,000 kronor som hon hade fått i faddergåva. Med dessa kära minnen från barndomshemmet satte hon ett eget anspråkslöst litet bo i Stockholm. I detta hem samlades vänner och bekanta omkring henne.

På söndagsförmiddagarna kunde vem som ville besöka henne, viss om att alltid vara välkommen. Där träffade man intelligenta och mer eller mindre framstående personer. De som hade något på hjärtat eller törstade efter andligt utbyte sökte sig dit. Där dryftades tidens tankar och dagens frågor, där fördes spirituella samtal emellan eliten av författare och konstnärer, samt socialt och litterärt intresserade. Ofta kommo intelligenta och kunskapstörstande arbetare, liksom utlänningar som flitigt uppsökte den redan på 80- och 90-talet mer och mer kända författarinnan Ellen Key.

En afton hos henne i mer slutet sällskap var något man aldrig kunde glömma. Man befann sig i en atmosfär av högsta kultur och hemtrevnad. Man kunde t. ex. få höra Oscar Levertin läsa högt någon nyutkommen dikt eller Richard Bergh och Tor Hedberg resonera om konst. Eller där diskuterades politik och litterära och sociala frågor m. m. Endast ett fattades i den fullständigaste andliga njutning och själfullaste stämning, det var musik. Ellen Key ägde intet piano, hur högt hon än älskade musik.

Hennes önskan i detta lilla hem, liksom överallt annars, var att ge med fulla händer. Här samlade hon också den s. k. »juntan», en liten vänkrets av konstnärer och litterater,

förevigade av Hanna Pauli i en stor målning, kallad »Vännerna», som kan ses i Nationalmuseum. Ellen Key sitter i mitten, belyst av lampans sken och läser för sina uppmärksamt lyssnande vänner.

Att konstnärer känna sig särskilt dragna till henne är helt naturligt. Hennes kärlek till konsten är stor. Den var grundlagd redan i hennes barndom av fadern. Som helt ung hade hon rest med honom till Tyskland, Italien, Frankrike och England, och förstod redan då att uppskatta vad hon säg av konstens härligheter. Hon var genom böcker och reproduktioner på förhand ganska hemmastadd i de stora museerna, och lärde sig fort att skilja på de olika målarskolorna. Hennes far sade vid hemkomsten, att Ellens konstnärslidelse varit så vild, att hon kunde ha behövt ett helt indelt regemente soldater för att följa henne i tur och ordning, och hon hade ändå tröttat ut dem! Kärleken till konsten har Ellen Key sedermera odlat genom många och långa vistelser utrikes i de länder, där konsten i alla dess former under svunna århundraden stått högre än hos oss. Och överallt har hon vunnit en mängd beundrande vänner bland konstnärer liksom bland andra framstående personer.

Stockholm gav visserligen rikt tillfälle till intellektuella njutningar av många slag, som hon flitigt begagnade Big av. Men ingenting kunde minska eller döva Ellens svidande längtan till landet. Den vek aldrig. Hon säger: »Att bo på landet, bruka jorden, aldrig lämna den — detta var, från jag började tänka, det avgörande i mitt känsloliv.»

Ellen Key kände också ett allt starkare behov att odelat och ostört få ägna sig åt sin på 90-talet framgångsrikt började skriftställarverksamhet. Men det fanns ännu en orsak till, att hennes längtan från Stoekholm växte. Hennes kristallrena sinne hade sedan några år känt sig besudlat och upprört av elaka tungors förtal. Lögnaktiga beskyllningar hade blivit utspridda, så kränkande för hennes innersta och

djupt sedliga känslor och moraliska begrepp, att de voro pinsamma att uthärda.

Ellen Key längtade efter lugn. Hon hade stått med i 90-talets upprivande strider alltsedan hon hållit inledningsföredraget om Tanke- och yttrandefrihet vid den offentliga diskussion, som den frisinnade studentföreningen Verdandi höll 8 mars 1889. Detta väckte ett oerhört rabalder i pressen och mycken ovilja. Hon slöt sig fullständigt till Verdandisterna, och blev därför, liksom de, illa sedd och illa behandlad. Hennes föredrag »Huru reaktioner uppstå», liksom hennes uppträdande för Yttrande- och tryckfrihet hade rivit upp himmel och jord. Hennes harm gällde den gången domen enligt hädelseparagrafen av fyra unga män, som i sin iver hade uttalat sig så, att de kunde anklagas för hädelse enligt en lagparagraf, som man haft anledning tro så föråldrad, att den inte längre kunde tillämpas, helst samma hädiska åsikter fritt kunnat uttalas i tryck av andra, som iklätt dem en mindre populär form. Nu påvisade hon att denna lagparagraf stred mot utvecklingens och framåtskridandets lag, och att det var oförenligt med civilisationen i våra dagar, att andliga strider utkämpas med andra än andliga vapen.

Hon ensam hade mod att uppträda till de dömdas försvar. Hon ville inte försvara det sätt på vilket de framställt sina meningar, tvärtom, från detta tog hon bestämt avstånd, och framhöll vikten av att unga stridskämpar välja sina vapen, för att inte ådra sig det dryga ansvaret av att reaktioner uppstå. »Våra egna fel och misstag bli på längden de enda farliga fienderna till den sak vi leva för», sade hon.

Häftiga anfall gjordes i pressen och enskilt. Till och med en sådan gammal frihetskämpe som S. A. Hedlund försvarade hädelseparagrafen, och hon råkade i hovsam polemik med honom. Genom allt detta pressbråk fingo hennes ord stor spridning och gingo som en löpeld över landet. De torde nog i hög grad ha bidragit till att med tiden alltfler givit henne rätt' i hennes meningar. De väcka nu inte längre

någon harm, och omfattas troligen redan av det stora flertalet bland dem som tänkt över saken med besinningsfullt lugn.

Ävenså uppmärksammades utan större vänlighet det föredrag om Individualism och SocialismVerd. småskr. n:r 55., som hon höll i Verdandi 1895 liksom ett föredrag om Ny äktenskapslag som hölls i samma förening 1903.

Och stor uppståndelse väckte det när Ellen Key 1903 talade på Ladugårdsgärdet för kvinnornas normalarbetsdag vid en socialistisk förstamajdemonstration. .Och när hon deltog i arbetarnas strid för sin föreningsrätt och ville få den erkänd som absolut okränkhar, blev hon givetvis skarpt klandrad. Nu faller det inte längre någon in att

försöka bestrida den rätten.

Intet ogillande, inga anfall, om aldrig så hätska, ha nånsin förmått Ellen Key att vika en enda tumsbredd från det sätt att handla som hon känt vara det rätta, det som kunde verka till gagn för andra.

Ännu en annan med folkupplysning sammanhängande verksamhet hade Ellen Key upptagit och format, innan hon lämnade Stockholm, nämligen de s. k. Tolfterna, där kvinnor ur mer välställda samhällsgrupper mötte kroppsarbeterskor vid innehållsrika samkväm, som mången gång lyfts upp till högtidsstunder för dem som leva på skuggsidan. Dessa tolfter ha fortfarande uppehållits av trofasta vänner till Ellen Key till nytta och glädje för ett mycket stort antal kvinnor.

»René» skrev om dessa samkväm: »Aldrig har jag känt för Ellen Key så som den stunden, då jag kom in i trängseln bland alla dessa renviljande unga kvinnor, av vilka många utan henne kanske aldrig blivit väckta till mera ideala intressen.»

Ellen Key överöstes också under denna tid av orättfärdig och oförstående kritik av sina böcker. I viss mån kan hon

sägas ha någon skuld i detta oförstående därigenom att hon, i synnerhet på den tiden, inte var nog klar och tydlig i framställningen av sina meningar. Hennes böcker tycktes sakna den fulla genomarbetning och koncentration som är nödvändig för att göra en så tankemättad litteratur fattbar för flertalet läsare, helst då för dem som på förhand voro avogt stämda mot henne och ovilliga att förstå.

Ellen Key kunde i sin temperamentsfullhet, i förbifarten säga överord, som hade. tarvat förklaring och precisering och begränsning, för att inte fresta till misstolkning. Läsarna gåvo sig inte tid och tålamod nog att läsa Ellen Key i sin helhet, utan hakade upp sig på lösryckta yttranden "som stötte dem för huvudet, men kanske på ett annat ställe och i ett annat sammanhang fingo sin fulla förtydligande belysning.

Ellen Keys mest betydelsefulla böcker, de filosofiska, äro likt alla andra filosofiska böcker vad man kallar tunglästa. och fordra arbete och god vilja att förstå, om man skall kunna tränga in i dem. De äro dock vida mindre svårfattliga än filosofiska böcker i allmänhet äro, och borde läsas av var tänkande människa, så tankedigra och tankeväckande äro de.

Det är alldeles riktigt när Per Hallström säger om Ellen Keys författarskap: »När man stöter på en lärosats som synes absurd i sin kategoriska formulering, skall man bara notera den i sitt minne utan verop och läsa vidare. Man skall då nästan jämt, men kanske i ett annat" sammanhang till slut finna den kompletterande motsägelsen och inskränkningen, gjord av henne själv och oftast mycket bättre, rättvisare och vidare, än läsaren i hastigt mod kunnat ge den.»

Det är ofta så att när en person av en eller annan anledning har råkat göra sig misshaglig, så nagelfares dess göranden och låtanden på ett sätt, som under andra omständigheter inte skulle fallit de kritiserande in. Så blev fallet med ett hyllningstal som Ellen Key höll på en fest för Ibsen 1898. Hon hade mottagit uppdrag att tala »å desvenska kvinnornas vägnar». Talet blev ogillat av många, och ett väldigt rabalder uppväcktes. En protest av 281 svenska kvinnor infördes i alla tidningar. Flammande anfall och försvar korsades i pressen. Men de som lugnt och sansat prövade hennes uttalanden funno, att dessa stämde helt i sin tankegång med vad det ärade festföremålet själv hade sagt i sina beundrade dramer »Brand», »Dockhemmet», »Gengångare» m. fi. Det var således inga nya irrläror Ellen Key kommit med, och hon hade även själv tidigare offentligen uttalat samma meningar om Ibsen och kvinnorna, så de voro inte obekanta för dem som uppmanat henne att tala. Dessa viktiga fakta hade förbisetts av de ettriga protesterande damerna. Händelsen styrkte emellertid Ellen Key för all framtid i den vana hon dittills följt, nämligen att uteslutande föra sin egen talan.

Missnöjet med Ellen Key antog på många håll snart sagt rent patologiska former och övergick till vad man måste kalla förföljelse. Intriger sattes t. ex. i gång för att avsätta henne från ordförandeplatsen i »Nya Idun», en kvinnoförening som hon varit med om att stifta, och där hon i många år varit en högt värderad ordförande. Försöket misslyckades, och Ellen Key beklädde fortfarande ordförandeplatsen till år 1900, då hon reste utrikes

och avsade sig förtroendeposten. När hon avflyttade från Stockholm segrade de rättvisa och vidsynta bland föreningens medlemmar, och en vacker avskedsfest anordnades för henne i hennes kära »Nya Idun».

Ellen Key säger i »Torpedo under arken»: »Mot alla profeter slungas stenar. De visa sig först som verkliga profeter genom att 'dana stöder av stenarna'.» Detta kan man verkligen säga, att Ellen Key har lyckats göra. Och hon erkännes numera åtminstone i utlandet, allmänt vara den förkunnerska av väldiga mått hon i själva verket är. På en kvinnokongress i Rom 1908 citerades ofta uttalanden av »la gran' profetessa»Den stora profetissan. som hon kallades utan annat namn.

6. Undervisnings- och upplysningsverksamhet.

“Historien lämnar rik näring åt den inre åskådningen genom bilder ur människans liy under olika tider.“ *Ellen Key.*

Ellen Keys lärjungar anse henne ha varit en lärarinna utan like. Hon var inte vad man vanligen brukar kalla en mönsterlärarinna, därtill saknade hon bl. a. både vilja och förmåga att hålla sträng disciplin i sin klass. Men hon förstod att göra sina läroämnen, liksom sig själv, så älskade att den vanligen som nödvändig ansedda disciplinen blev tämligen överflödig. Det gick bra ändå. Ambition och studieiver saknades inte i den dyrkade tant Ellens klass. Tvärtom tyckas dessa egenskaper ha sporrats av hennes fria metoder.

Sannolikt var Ellen Key den lärarinna som eleverna, åtminstone de intelligentaste, bevarat i käraste minne. Med sin stora etiska och pedagogiska begåvning var hon nog den, som gav dem de djupaste och mest livsbestämmande intrycken. Hon lärde dem framför allt att älska sanningen, att tänka själva och att känna frihetens ansvar.

En av hennes forna elever skriver till Louise Hamilton om Ellens lektioner, att de ofta' »höjde sig till verkliga andaktsstunder». En annan säger: »Hon gav oss rena tankar, höga ideal...» Och ännu en skriver om en timme, som särskilt ägnades åt ämnet sedlig renhet: »Hon talade om de ungas plikt att hålla sig själva i helgd, att bevara sina sinnen rena från det fördärv, som det av en andefattig och ytlig jargon präglade umgänget mellan unga människor av olika kön medförde. Med ord flammande av värme och innerlighet talade hon om den blivande kvinnans plikt att samla och koncentrera sig själv för den höga uppgift som väntade henne . . . allt detta, som våra mammor med bävande hjärtan velat säga oss, om de kunnat, och som våra andra lärarinnor ej brydde sig om, därför att deras uppgift endastvar att på kortast möjliga tid proppa våra hjärnor fulla med största möjliga kvantitet bokligt vetande, det gav oss Ellen Key med hela sitt goda hjärtas frikostighet och hela sin glänsande vältalighet. Till oss flicksnärtor i den odrägligaste av alla åldrar. . . talade hon så, att vi sänkte våra huvuden i eftertanke och blygsel. Och på samma gång erforo vi en viss känsla av stolthet, därför att någon behandlade oss som människor — eller som om vi skulle bli människor. >

Men trots detta, att hon visade sig vara en skollärarinna som förstod att inge eleverna studiehåg och blev älskad av sina lärjungar, så är Ellen Key egentligen innerst en svuren fiende till skolor med deras schematiska undervisning åtminstone sådan den bedrives i vår tid och vårt land. Inproppningsmetoden, mangläseriet och examensplugget var och är henne förhatligt. Och man måste ge henne rätt i många av hennes anmärkningar.

Hela det nuvarande systemet är henne trångt, oändamålsenligt och motbjudande. Hon drömmer om en framtidsskolaBarnets århundrade. med verkligt självarbete. Inga klassrum, men stora materialrika salar, prydda med konstverk, som väcka barnets konstsinne. Skolan ligger omgiven av en trädgård, där barnet får göra praktiska naturstudier, själv så frön »och se vad som händer» o. s. v.

Det kan ej nekas, att hennes skola med alla sina stora förtjänster på avstånd dock ter sig tämligen utopisk, och lämpad mer för ett fåtal begåvade än för genomsnittsbarnen.

Ellen Keys undervisningsverksamhet tog emellertid större dimensioner. Hon undervisade i fyra år i Jenny

Rossanders »Lärokurs för fruntimmer». Ämnena voro häpnadsväckande många, modersmålet, litteratur, naturlära, fysiologi, matematik, svensk och allmän historia, geografi och konsthistoria. Föreståndarinnan för denna lärokurs gav henne senare ett vackert betyg, däri hon säger att den skola är högeligen att lyckönska, som kan erhålla Ellen Key till lärarinna. Detta betyg

var för övrigt det enda kunskapsbetyg Ellen Key nånsin förvärvat. Hon har aldrig avlagt någon examen. Icke dess mindre är hon nog en av de mest kunskapsrika och bildade kvinnor i världen.

Ellen Key gav även egna kurser i historia och litteratur för unga damer. Elevkretsen var först helt liten, men växte fort ut till ett hundratal kvinnor ur olika samhällsgrupper, både gifta och ogifta. En av dessa åhörarinnor anser att Ellen Key genom dessa föreläsningsserier i en följd av år »har gjort en av sina stora insatser i vårt kulturliv». En annan deltagare i dessa kurser säger, »att Ellen Key framställer historiens vittnesbörd i ett ljus, som förvandlar skolans ofta fruktade torra årtal och namn till en livsvarm och fruktbärande verklighet, vilken griper djupt i vår tillvaro».

Ellen Keys längtan och håg att upplysa kunde inte stanna inom den samhällsgrupp hon själv tillhörde, därtill var hela hennes läggning och uppfostran alltför utilistiskt betonad. Redan på Sundsholm hade hon i helt unga år hållit en söndagsskola för gårdens folk, där hon undervisade i historia, litteratur, naturvetenskap m. fi. ämnen. Hon lånade ut böcker ur det lilla »folkbibliotek», som hon själv skapat med sina små besparingar.

Folkupplysning hade varit hennes dröm ända från barndomen. Vid några och tjugu år hade hon blivit erbjuden plats först som lärarinna, sedan föreståndarinna vid en kvinnlig folkhögskola i Skåne, som hennes fars riksdagskamrater intresserade sig för. Detta föranledde en studieresa till de danska folkhögskolorna. Där lärde hon sig emellertid att inse, att hon var alltför ung och omogen för ett så ansvarsfullt kall. Men i många år arbetade hon med tankarna inriktade på att engång få till stånd en kvinnlig folkhögskola i hembygden, en önskan som dock aldrig förverkligades. Omständigheterna tvingade henne att i stället se till att skaffa sig ett levebröd.

Folkhögskolans betydelse hade emellertid ytterligare förklarats för henne av Björnstjerne Björnson vid hans besök i Stockholm 1872. Han höll fängslande och instruktiva föredrag om Grundtvig, Wergeland och Sixtinska kapellet, vilka liksom han själv gjorde djupt intryck på henne. Hon antecknade allt vad hon hörde honom säga, såväl offentligt som privat.

Genom honom infördes hon i en ny och rikare värld, full av höga ingivelser och stora mål. Han styrkte hennes ytterligt ringa självtillit genom att säga till hennes mor, att Ellen skulle bli en ära för sina föräldrar, fast han inte klart såg, vilken livsuppgift hon skulle välja. Han fruktade blott, att hennes ytterliga blyghet skulle bli ett hinder för henne att bruka sina gåvor. Framför allt borde hon gifta sig och göra en man lycklig. »Men», hade han tillagt: »Kvinnor med ett så starkt inre liv bruka männen inte förstå, och den kvinna som vid 23 år själv ännu inte varit förälskad, för henne blir kärleken engång förfärande allvarlig», en profetia, som gick i fullbordan.

Detta, att en man sådan som Björnson satte värde på henne, var en inspirerande och styrkande upplevelse. Hon lovade sig själv att göra vad hon kunde för att inte svika hans tro. Därtill sporrades hon av hans yttrande, att han alltid skulle följa hennes väg. Deras vänskapsband knöts under denna korta tid så fast att det varade i hela livet.

Ellen Key kom trots allt aldrig att ägna sig åt folkhögskolan. Men hon fick 1883 en annan och kanske lika tillfredsställande folkbildningsverksamhet vid Arbetarinstitutet i Stockholm. Det var med bävande hjärta och med mödosamt övervunnen blyghet hon sökte plats där som föreläserska i svensk kulturhistoria. Hennes föreläsningar började med 15 åhörare. Antalet ökades alltjämt under hennes 20-åriga tjänstgöring tills slutligen den stora salen som har plats för inemot 500 personer inte kunde rymma alla som önskade höra henne. I många år hade hon där 10,000 åhörare på läsåret,

ett antal som ingen föreläsare vid institutet då hade uppnått.

Ellen Keys mor uttryckte genast sin glädje över att dottern fick »fylla den heliga plikt som folkupplysningen innebär». Att Ellen Key kände sin plikt oeh sin mission, därom kunde ingen tvivla som hörde henne. I sina

avskedsord till sina åhörare i Arbetarinstitutet, när hon 1903 flyttade från Stockholm, yttrade hon: »Jag ville försöka lära er för livet, genom litteraturen hjälpa er att leva rikare, och att bättre höra livets röster i dikten.» Denna hjälp ha också många tacksamt erkänt sig ha mottagit. Sorgen var stor när hon lämnade Arbetarinstitutet. Hennes farväl där firades med en gripande högtidlighet, då hennes porträttPastell av Hanna Pauli. avtäcktes med vackra tacksamhetens ord av en arbetare.

Vid den fest som efter detta avsked gavs av hennes vänner, uttalade hon följande förklaring: »När jag nu lämnar denna krets, är det ej av feghet eller trötthet. I varje människas liv, och i allt fall i mitt, kommer man till en punkt, då man önskar stanna för att samla sig och tänka över sitt förflutna. Det är även så, att jag är ett lantbarn, oeh landet ropar mig tillbaka. Man har i afton sagt, att jag. sått frön och tänt eldar.Det var valborgsmässoafton. Jag känner djupt att dessa frön kunnat vara mer fullmogna, att dessa eldar kunde lyst klarare och varit mindre skymda av rök oeh damm. Jag har tagit del av så många livsöden, oeh har nödgats utgiva så mycket av mig själv i småmynt, att jag nu känner att jag måste unna mig ensamheten för att kunna bli något mer för några få, och kunna ge mer åt de många.» Och hon har aldrig ångrat sitt beslut att överge Stockholm.

Ellen Keys insats i det nationella folkupplysningsarbetet har varit oberäkneligt stor. Likaså kunna verkningarna i andlig väckelse och förnyande impulser av hennes ofantligt många och livligt besökta föredrag både inom och utomlandet inte värderas nog högt. De låta varken väga eller mäta sig, men bevisen äro mångfaldiga på att hennes åhörare tycka sig ha kommit i besittning av dyrbara skatter för hela sitt liv genom de tankar hon strött ut på deras väg.

Ellen Key är, som Oscar Levertin uttrycker sig, »född talarinna». Jag vill förstärka uttalandet och kalla henne talarinna av Guds nåde. Hennes flammande ord kunna kännas som en verklig upplevelse, så medryckande, så upplyftande, och så ljusbringande äro de, när de handla om något ämne, som ligger hennes hjärta nära.

Oscar Levertin säger även, och häri instämma nog alla, som känna Ellen Key: »Det vi älska hos Ellen Key är hennes rena, ädla vilja och hennes blanka mod, hennes personlighets friska pch impulsiva ärlighet, den alltomfattande värmen i hennes natur, som så ofta förlänar hennes ord den frodiga sommarens livsvänliga fullhet.» Till hennes karakteristik bör läggas det troskyldiga barnasinnet. Han anser henne tillhöra de människor, vilka naturen skapat efter sitt eget beläte med ett fruktbart kaos av idéer, stämningar och infall. De väcka och värma, fängsla just genom synpunkternas mångfald, temperamentets eld och ström, uttryckssättets entusiasm. Intet är lättare än att påvisa dylika naturers motsägelser, överord och inkonsekvenser, men intet heller dåraktigare än att tro sig med dylik kritik hava fångat deras väsen . . . »den kallblodiga kritiken mäktar sällan eller aldrig stjälpa det levande helhetsintrycket av eldivern i deras uppsåt och vågbruset över deras ord». Bättre kan Ellen Keys talargåva knappt karakteriseras.

7. Förkunnande av fosterlandskärlek och fredskärlek.

“Tron att lyckan består i friheten och friheten i modet.“ *Perikles.*

Det finns nog inte många som känna Sverges historia, dess folk och innersta väsen i natur och kultur bättre än Ellen Key. Och ännu färre älska sitt fädernesland mer lidelsefullt än hon. Men hennes kärlek är inte blind. Hon hör inte till dem, som skryta av allt i sitt land, tvärtom säger hon:Se »Svensk eller storsvensk patriotism». »Den äkta patriotismen är ej den, vilken kallar gott allt som är, utan den vilken med all kraft verkar för att allt skall bli bättre.»

Därför betraktade hon som en plikt mot fosterlandet att sjunga ut sin mening i unionsstriden 1898 när vågorna gingo höga. Hot mot Norge hade offentligen uttalats i Sverge, och broderkrig förkunnats vara en nationell plikt och äres-sak. Detta slags patriotism stämplade hon som ett brott mot Norge och mot vår egen förtid, såväl som mot både det levande och det kommande släktet.

Nu framträdde arten av Ellen Keys patriotism konkret klart i sin mest pregnanta och renodlade form. Hon dristade sig att utge en skrift benämnd »Svensk eller storsvensk patriotism», däri hon säger: »Från min utgångspunkt, den att rättfärdighets- och mänsklighetskänslans uttryckande i lagstiftningen är det djupast verkande kulturarbetet, anser jag mig hava ådagalagt, att med avseende å denna djupare kaltur Norge i förhållande till Sverge visar sig som en käck, dådlysten yngling, fängslad vid en för ögonblicket förlamad.»

Att en så skarp kritik på det egna landet skulle ådra henne mycket klander och uppväcka rentav ilska, är själv-

klart. Hon hade hårdhänt satt fingret på en öm punkt, och det framkallade ett ramaskri. Hon hade emellertid oemotsägligt motiverat sin bild genom att uppräkna alla de framsteg i lag och reformer och alla de stora humanitära förbättringar i social och folklig riktning, som gjorts i Norge under 1890-talet, och jämförde därmed det stillastående eller rentav tillbakagående på motsvarande områden, som under samma tid ägt rum i Sverge, där tullskydd, undantagslagar och miljonrustningar ställde sig fientliga mot folkets självbestämning och mot varje den minsta reform till förbättrande av arbetarnas och de lägre statstjänarnas villkor, vilket allt hon betraktade som en i grunden antinationell rörelse.

Hon påvisade, att vi voro tyngda av gamla institutioner, medan norrmännen däremot voro fria att skapa nya. »Vi böja oss under det som är, norrmännen skynda mot det som bör vara.»

Ingen hade vid denna tidpunkt ens tillnärmelsevis Ellen Keys mod att med helig indignation utslunga en mördande kritik av Sverges unionspolitik. Hon uppenbarade här vad hon själv betecknat som svenskhetens innersta väsen — »kärleken till det idealistiskt vågsamma». Sådana uttalanden, som de ovan omtalade, hur sanna de än voro, betraktades som »fosterlandsförräderi», och hon smädades grovt för sin kamp för broderfolket och för freden.

Hennes ord i denna fråga äro så märkliga, att de inte kunna förbigås om man vill söka att få en fullständig bild av Ellen Key. De giva ett gott prov på hennes ogrumlade och opartiska rättsbegrepp liksom på hennes oerhörda mod, när hennes rättskänsla blir kränkt. Hon säger: »Man har — länge och ofta, enskilt och offentligt — i Sverge sagt: att det vore en absolut rätt och plikt för svenska folket att med alla medel, även krigets, bevara unionen, emedan den är ett livsvillkor för vårt land . . . Även om så vore, att vårt folk gkulle gå under efter unionens upplösning, då vore detta bättre, än att vi skulle fortleva genom en oerhörd

rättskränkning, ett stort politiskt brott mot ett annat folk. Men varifrån kommer en så bottenlös pessimism _ med avseende å vårt folks livskraft? . . . Den föreställningen att vi äro så beroende av unionen, att den även genom brottsligt dåd måste uppehållas, är icke grundad i våra verkliga erfarenheter. Den är ett uttryck av de bestående sakförhållandenas hypnotiska makt även över annars klara hjärnor, annars rättrådiga samveten. Frigör man sig från denna hypnos, då måste man säga sig, att inga statsliga förhållanden, allra minst sådana, vilka tillkommit på det sätt som de unionella, hava evighetsnatur, utan att tvärtom statsliga former sprängas av livets, av växandets, av utvecklingens makt;

att således de former som kunde passa folken 1814, troligen icke längre göra det, och att unionsfrågan alldeles icke avgöres med utredningar av den rätt Norge fått eller icke fått 1814, utan frågan gäller den rätt Norge nu önskar och behöver;

att därför inga gamla paragrafer kunna ställas emot de nya principer, vilka arbetat sig fram i det norska folkets medvetande, och nu kräver sitt uttryck i nya former, utan tvärtom

att Norge fullt oberoende av alla föregåenden har rätt att begära de ändringar i den unionelia överenskommelsen, som motsvara det norska folkets nuvarande utveckling således

att Sverge icke har rätt att neka dylika ändringar på grund av tidigare ingångna överenskommelser, men

att om Norges krav synas Sverge oantagliga enda utvägen är att i godo upplösa unionen.

Ty en union mellan två folk är ett gott endast så länge den å ömse sidor är önskad.»

Hon påpekar att det politiska hatet odlas å ömse sidor, och att man fått sin syn så förstörd att man »sammanblandar nationalhat och fosterlandskärlek, en blindhet vilken alltid varslar om kommande olyckor». Och hon fortsätter: »Oftahar det i Sverge blivit yttrat, att i det krig med Norge, om vilket svenskarna under 1890-talet ordat och ora vilket antydningar varit hörda i sammanhang med våra ökade militäranslag, borde svenskarna icke blott nöja sig med att uppehålla unionens status quo. De borde genomföra det, som förfuskades 1814, nämligen att göra Norge till en provins!-» Hon uppreser sig i harm mot, att man i Sverge kallar ett sådant brott för patriotism, och att man anser det förenligt med Sverges ära och Sverges rätt.

Hon ansåg däremot Sverges rätt vara att fritt kunna välja det ädla, det kulturella sättet att bilägga en tvist. Vår ära blir att välja så, och vår orätt och vår vanära vore om vi gentemot ett folk som med lidelsefull energi, med stora uppoffringar, rustar sig att värna sitt oberoende, skulle rikta en världspolitik lik den, som bringar vårt blod i svallning, när vi se den brukad mot våra danska, våra finska grannar. »Är makten rätt — då ha också Tyskland och Ryssland rätt!» utbrister hon. »Är den det icke i dessa fall, då blir den det heller icke om vi — med unionsparagrafer och pansarfartyg — söka hålla det norska folket kvar i en union som detta folk önskar upphävd, och söka fråntaga detta folk det nationella oberoende, som det genom en storartad kulturell blomstring visat sig värt att äga.»

Vi hade enligt hennes mening inga andra argument att försvara ett sådant dåd med än dem som Tyskland och Ryssland använt vid sina rättskränkningarMot Sönderjylland och Finland. nämligen »nationella krav», »statsskäl», »de historiska sakförhållandenas konsekvens» m. m. dylikt. Men denna politik ansåg hon vara dålig och utdömd av det bästa nutidsmedvetandet, »en politik som bara räknar med kanoner, protokoll och paragrafer — och icke med tillståndet i själar och hjärtan». En sådan politik fann hon dålig, inte blott ur moralisk synpunkt, utan även ur nyttans, ty »på längden blir den alltid felräkning».

Hon menade att den fosterlandskärlek som har en moral för sitt eget och en annan för andra fojk är absolut föråldrad och förkastlig. Och lika föråldrad ansåg hon den fosterlandskärlek vara som sätter sin stolthet i att inte se sin nations fel eller som avsiktligt tiger med dem. I båda fallen kallar hon en sådan fosterlandskärlek antikverad därigenom att den lever på det förflutna, och försummar att odla den levande fosterlandskärleken som är att sammansmälta hela folkets patriotiska känslor i gemensamma, stora nationella uppgifter. Fosterlandskärlekens högsta uttryck kallar Ellen Key »att sträva och leva för sitt lands kultur». Och det gjorde hon vid detta som vid alla andra tillfällen.

Ellen Key ansåg svenskens mest utmärkande drag vara ridderlighet och som förut nämnt idealistisk vågsamhet. Och hon säger att ingen har i övrigt bättre karakteriserat oss än Björnstjerne Björnson med orden: »Du hjertefolk, du fantasiens, Du længselsfolk, du poesiens . . .» Men det var just dessa drag hon nu saknade i den inhemska politiken. Därför ålåg det var och en som älskade både sitt folk och mänskligheten att väcka svenskarna till känslan av att vi genom norskhatets och stillaståendets politik hålla på att förspilla vår stolta rätt att prisas som ett framstående kulturfolk och en i hög grad fri nation. Och hon tillägger: »Vårt folk måste få en högre uppfattning av vad dess verkliga värdighet kräver. .. framför allt måste nationen väckas till den ridderlighet som erkänner en annans rätt.» Och Ellen Keys övertygelse var och är att »en nations heligaste rätt är att dana sina öden efter sitt eget högsta ideal».

Hon förutsåg vad som sedan inträffat nämligen att genom en fredlig upplösning av unionen, ifall inte enighet kan uppnäs, skulle Sverge vinna oändligt mycket mer trygghet i farans stund än vad en av svenskt våld sammanhållen tvångsförening som vore hatad av Norge, kunde bereda.Hon kände det norska folket rätt när hon profeterade att efter en fredlig omdaning av unionen, kunde vi vara vissa om att i Norge finna en trofast bundsförvant medan vi i en med vapen bevarad union skulle få vår bittraste fiende i broderlandet.

Det finns väl nu knappast någon i Sverge som inte ger Ellen Key rätt i hennes uppfattning.Se Verd. småskr. n:r 162, Fredsrörelsen och kulturen av Ellen Key. Hon var blott den gången som så ofta annars ett gott stycke före sin tid. Hennes ord grodde sannolikt i folkets breda lager, helst hon även uttalade dem i tändande föredragsform.

Ingen kan beräkna storleken av den andel Ellen Keys sådd kan ha haft i danandet av den folkopinion som gjorde det möjligt för Sverges regering att avvärja den hotande och överhängande krigsfaran 1905. Utan en sådan folkopinion hade det kanske varit omöjligt även för en så fredsvänlig regering och konung att på fredlig väg lösa en så svår konflikt.

Ellen Key berättar att hon under en resa på kontinenten efter 1905 hört Sverge lovprisas mer än under alla sina föregående resor sammanlagda. Orsaken till lovorden voro alltid den fredliga lösningen av unionskonflikten, det första exemplet i världshistorien på något dylikt. Hon påminde sig en ung siciliansk student, som med sin nations eld prisade Sverge som det i kultur högst stående av alla land, på grund av det föredöme det gav alla andra folk år 1905. Och hon hänvisar till bevisen på denna beundran i världspressen vid Oscar II:s död, och till nobelpristagaren Oswalds uttalande, att den fullständigt oblodiga skilsmässan från Norge var Värdig en kulturstat av första rangen. Ellen Key påpekar att det var Sverges organiserade arbetare som gingo i spetsen för den kulturbragd, som nu prisas allestädes i Europa.Tal till Sveriges ungdom, Frams förlag.

Likaså har världskatastrofen givit henne rätt i uppfattningen av krigsmoralens fördärvbringande följder och dess förnedrande inflytande i en grad som aldrig förr. Och även däri att ocksåsegraren förlorar mer än han kan vinna på kriget antingen hans lands gränser utvidgas eller inte.

Ellen Keys absolut neutrala insats i fredstankens utbredande under och efter kriget hör även till det oberäkneligt gagneliga och helt visst fruktbärande utsäde hon har strött ut för alla vindar över alla kulturländer. Hennes ord stanna numera aldrig inom vårt lands gränser. Tvärtom anammas de ögonblickligen av en stor mängd andra länder där de ofta falla i tacksammare jordmån än den som bjuds dem i fosterjorden.

Ellen Key har intagit en medlande och opartisk ställning till de krigförande ländernas kvinnor och riktat bevekande ord till dem alla. Och hon har gjort vad hon ber alla kvinnor göra, spunnit »fina trådar, av vilka banden mellan folken danas». År 1916 utgav hon hos G. Putman (New York—London) en bok, med titeln »War, Peace and the Future»Krig, Fred och Framtiden.. Inom ett par år sades den vara indragen som pacifistisk! Hon utsände då första delen av »Allsegraren».

I första kapitlet, kallat »Mödrarnas Bönegång», visar hon att lika gammal som krigets verklighet är i världen lika gammal är människohjärtats trånad efter freden. Sedan årtusenden tillbaka ha stora människor funnits, så långt framom sin tid, säger hon, att vi känna dem som våra samtida, människor som sett med våra ögon på krigets vanvett och som med våra hjärtan upplevt krigets fasor. De ha i odödliga ord uttalat sin visshet om, att freden samklingar med tillvarons innersta ton, med förnuftet och kärleken. Hon citerar HellasGrekland. store fredsförkunnare, Euripides, som tolkar moderssorgen över krigsoffren. Han låter kören sjunga:

»Skydda mödrarnas rätt. Avvärj brottet mot folkens rätt!»

Hon säger: »Freden kommer icke på jorden förrän dessa krav uppfattas såsom tvenne sidor av samma' sanning, och förrän denna sanning blivit kött och blod hos mänskligheten. Först då skola inom folken kvinnor och män tillsammans dana de lagar som skydda mödrarnas rätt. Först då skola mellan folken de lagar danas, som trygga mödrarnas heligaste rätt att ej längre föda och fostra söner till slaktoffer för den avgud, man alltjämt vågar giva fäderneslandets namn.»

Hon anser att kriget lever av mänsklighetens tröghet inför sin uppgift att »förvandla det kaos av oförnuft och disharmoni, ur vilket kriget framgår, till ett kosmos där förnuft och harmoni bli lika ovillkorliga uttryck av människonaturen som den man den dag i dag anför mot vårt släktes möjlighet att skapa freden. Det finns inte ett enda moment mera — vare sig av natur — eller kulturnödvändighet — i fortvaron av krigstillståndet mellan länder, än mellan ätter och bygder».

Ellen Keys uppfattning av kvinnornas mission i fredsarbetet och deras makt att åstadkomma en revolution i tänkesätten beträffande krig är så manande, att den bör noga beaktas. Den visar i eminent grad hur höga tankar Ellen Key i grund och botten har om kvinnorna, hur skarpt hon än mången gång har funnit sig föranlåten att

gissla dem.

Hon förutsäger att kvinnornas »heliga uppror mot kriget» blir en av de vägar som skola leda till den fredförande politiken. Denna uppfattning delade som bekant Björnstjerne Björnson. Och hon uppmanar kvinnorna att grundligt fördjupa sig i det faktum att vad än folken kunna vinna genom ett nutida krig, kan detta aldrig uppväga vad de förlora.

Nu måste kvinnorna »helt hänge sig åt fredsarbetet inom själarna», menar hon. »Kvinnornas tankar och känslor kunna bli ett strömdrag, som underifrån bryter upp de isar, vanetänkandet lagt över den manliga känslan för och åskådningenom kriget».Se Allsegraren I. Men det är inte nog med detta. Om kvinnorna* vilja dana en ny värld, där den gamla kretsgången inte fort-sättes som hittills, då måste de resa sig upp i samlad vilja att göra slut på det tillstånd som århundrade efter århundrade givit det meningslösa målet åt deras modersömhet och deras modersmödor: att under freden fostra ett allt livsdugligare släkte för att låta slagfältens massgravar bli slutet på dessa liv.

Hon tycker att mödrarna länge nog blivit behandlade som jorden. Jorden, som skulle tåla allt och dock outtröttligt giva. Och hon undrar om inte under de år som gått och de år som komma hundratusende kvinnor skola vakna till visshet om, att det är deras modersplikt att skaffa sig rätten att i sin mån leda de öden, som skola övergå dem och deras barn. Striden får religiös helgd endast om vi upplyfta våra hjärtan till den stora, stränga och stärkande känslan av samanscar med vårt släkte. »Vi måste åter börja det etiska kulturarbetet där Jesus för 2,000 år sedan begynte det, när han ställde vårt släkte i valet mellan Gud och Mammon, mellan anden och världen.»

Vägen till förnuft i frågan om krig och fred är att »massans ledare alltid och allestädes verka för de tänkesätt, de åtgärder, de beslut, som ingiva denna massa kulturpatriotismens i stället för krigspatriotismens suggestion. Och vem är betydelsefullare bland »massans ledare än just modern .. . uppfostrarinnan?», utropar hon. Ingen suggestion menar hon nånsin jämförlig i sin verkan med den första uppfostrans mäktiga ingivelser, och ingen kulturuppgift större än att använda denna makt i humaniserande riktning.

Ellen Key tror liksom Victor Hugo gjorde i förra århundradets mitt att: »Æn makt finnes som är starkare än arméernas, det är den idé, vars tid är inne.» Det gäller nu att påskynda denna tidpunkt för fredsidéns mognad.

»Varje gång en kvinna haft revoltens mod, har hon fram-52 ELLEN KEY

kallat rörelse», säger hon, och hon pekar på de kända stora kvinnonamnen i kulturhistorien.

Hon säger att det rätta val, som är villkoret för släktets nya födelse, beror till mer än hälften på kvinnornas vilja att utöva den makt utan vilken släktets mänskliggörande inte blir verklighet. Världen kan inte motse ett nytt system för det politiska handlandet, förrän känslorna omfatta den nya tanken: att fäderneslandet bättre kunde skyddas och utvecklas genom en folkens organisation för freden än genom rustningar. Nationalegoismen är oändamålsenlig i folkkampen för tillvaron. Intet är vissare än att vi engång måste sätta nationen efter mänskligheten, liksom vi lär oss att sätta landskapet efter fäderneslandet och ätten efter samhället, utan att förlora deras förblivande värden för vårt känsloliv.

Ellen Key är övertygad om, att vi tvärtom skulle vinna nya värden genom de utvecklingskraftiga begreppen fädernesland och samhälle. Detsamma blir fallet, när varje land för att kunna bestå måste inrätta sin politik enligt den vissheten, att mänskligheten står över nationen liksom nationen över individen. Hon vill eftersträva universell människokärlek och solidaritet, och hon tror, att det är lättare för kvinnor än för män att närma sig det målet.

Man förstår därför, hur djupt det skulle såra Ellen Key att se kvinnor i England och Amerika i »missriktad patriotism» och jämlikhetssträvan och i atavistisk vildhet anamma krigets förråande anda och våldföra sin yppersta instinkt genom att personligen delta i kriget. En sådan »snedvriden patriotism» som lockade dem till kallblodig utbildning i och för beredskapen att döda, var en vidrig företeelse för henne, som alltid och allestädes vill se kvinnan som fredsstifterska och människolivets vårdarinna. »För varje djupare livssyn blir den krigande kvinnan en pinsam självmotsägelse», säger hon. Men hon betraktar denna kvinnornas andel i att hålla folkhatets

brand vid liv i samband med det sjukligt förändrade själsliv, som uppstått under krigets inflytande.Ellen Key hör ej till dem som fritaga kvinnorna från all skuld till kriget. Deras skuld i alla länder är att inte ha verkat nog för freden, innan kriget kom. Under kriget blir det för sent att verka för freden. Det är i barnasjälarna krigsandan måste utrotas. Innan kvinnorna börja omvandla sina egna själar och sina barns, är en bättre värld otänkbar, anser hon. Kvinnorna bli en stormakt först när de avlagt samma löfte som Selma Lagerlöfs Fridkulla: »Så länge min tunga kan forma ett ord, så länge blod flyter i mina ådror, vill jag verka för fredens sak, skulle det så kosta mitt liv och min lycka —» Ellen Key citerar amerikanen Schoermaker, som säger att den största spänningen icke är den mellan de krigande folken utan mellan mannens maktvilja och kvinnans modersvilja. »Framtiden beror av om kvinnans vilja att göra världen till ett hem skall besegra mannens att göra den till ett slagfält.»

Likaså citerar hon den unge franske soldaten, som skrev i ett brev från skyttegraven att kvinnornas nationella solidaritet skall bli hörnstenen i framtidens statsbyggnad. Han trodde fullt och fast, att kvinnornas strävan i utvecklingens tjänst skall förekomma upprepandet av denna syndaflod. Han såg framtiden ljus, i orubblig tro på mödrarna och hustrurna bland alla folk — — — ett i sanning rörande testamente till världens kvinnor.

Även ett annat testamente kan kvinnorna sägas ha fått av Fredrika Bremer, som var den första som framlade tanken på en kvinnlig fredsförening. Det skedde i augusti 1854, då hon i Times utfärdade ett upprop för delta fredsarbete under det att krigstillståndet i världen »utbredde sig som.ett blödande sår, förhärjande folken och länderna». Förslaget avvisades som outförbart, närmast ett fantasteri av en idealistisk och opraktisk kvinna — och inte ens önskvärt, tvärtom fördärv-ligt.Se Fredrika Bremer av Arm Margret Holmgren, Verd. scnåskr. n:r 260. Ellen Key säger: »Hade den tidens kvinnor varit färdiga och värdiga att förverkliga Fredrika Bremers slora tanke, då såge världen nu annorlunda ut!»Se Allsegraren I.

Modet att tro är otvivelaktigt villkoret för att få en ny syn på saken och en ny försvarsberedskap riktad mot och inte för krig. Ingen tänker på vilken feghet det i själva verket innebär, att aldrig våga tro på möjligheten, att kunna bringa krigets råa stridsform ur världen. Men detta mod och denna tro som kan försätta berg, den äger Ellen Key. Det är med denna styrka hon värvar fredstrupper i växande tal.

Ellen Key säger dräpande, att så länge kvinnorna tro att att krig aldrig kan upphöra, visar det att de ej vilja att det skall upphöra. Inte heller slaveriet eller farsoterna bekämpades förrän människor trodde på deras besegrande och ville övervinna dem.

Det är inte med yttre reformer och revolutioner Ellen Key väntar de stora och önskvärda förändringarna i mänsklighetens liv. Hennes lära är att det väsentliga i livet är personlighetens utveckling och höjande genom dess förädling och frigörelse. Reformerna måste komma inifrån för att få verklig betydelse. Individen skall lära sig att dana sin själ till »ett ädelt och fulländat konstverk». Det är på själarnas evolution framtiden beror, och ännu är det blott ett fåtal som håller måttet. Dessa ord kunna visserligen förefalla nog så nedslående, då de ställa förvandlingen från ständig krigsfara till fredens lugn på en så långt avlägsen framtid, men de böra likafullt samvetsgrant upptas i kvinnornas hjärtan till allvarligt begrundande. Ingenting får avskräcka i strävan mot fredens mål, mänsklighetens största i vår tid.

Vad varmt övertygade kvinnor kunna uträtta genom makten i sina ord och handlingar har Ellen Key visat i sin skrift »*Två föregångskvinnor i kriget mot kriget*».Verd. småskr. n:r 217. Och honciterar den österrikiske diktaren Zweigs uttalande på kvinnornas kongress i Bern 1918 där han bekände sin och sin samtids skuld att inte i tid ha lyssnat till Bertha von Suttners profetiska stämma, denna stora kvinna som ensam och hånad stred mot kriget med hjältemod. I hennes anda måste allt arbete för fred ske, yttrade han. Som en följd av hennes litterära utsäde och hennes verksamhet måste man anse de 300,000 österrikiskornas demonstration för freden, en handling som kan få framtida betydelse.

Det är inte av brist på social och nationell känsla som nutidens mest utvecklade kvinnor äro krigshatare och fredg-vänner, menar Ellen Key; dessa kvinnor äro förtruppen till de skaror av såväl kvinnor som män, vilka efter detta krig komma att radikalt omvandla begreppen om statens rått över individerna, om statens uppgift i förhållande till individerna, om de olika folkindividualiteiernas rätt och uppgift gentemot varandra. Kvinnorna

inse just på grund av sitt samhällsarbete som tröstebärerskor att allt deras modersarbete — liksom allt deras arbete samman med männen för människomaterialets höjande, för upplysning och etisk förädling — är meningslöst så länge staterna genom sina ledande män och klasser kunna föra en politik, som utmynnar i en världsförödelse sådan som vi nu bevittna.

Ellen Key tror inte med Ruskin att »den dag, då kvinnorna icke vilja krigen, skola krigen upphöra». Därtill äro krigens orsaker för sammansatta. Men hon säger — och vi kursivera de behjärtansvärda ordenSe Fredsrörelsen och kulturen, Verd. småskr. n:r 162.: »varje kvinna kan bära bort något vedträ från krigsbålet, liksom hon kan tillföra detta bränsle. Varje kvinna kan lyfta fram någon sten till fredens tempel eller bryta en sten ur detsamma. Varje kvinna kan bidraga att utbreda misströstan till fredshoppet eller hjälpa till att hålla detta hopp vid liv.»

Hon säger att kvinnorna måste frigöra sig från den hypnotiska makt i vilken sakförhållandena försätta sinnena och

insöva dem i tron att kriget är ett element i världsordningen och att den krigiska folkviljan drives av blinda naturkrafter, liksom det hav, vars raseri den ofta liknar. De böra i stället förstå: att »folkviljan år summan av individernas vilja» och att ». .. folkviljans första daning sker på mödrarnas knän!»

Ellen Keys hjärta har blött för alla de krigförande folkens lidanden. Hon hör till dem som i sömnlösa nätter har lyssnat till klagoropen från mödrar som sörjt sina söner, liksom från de kämpande offren för det av hela den »civiliserade» världen antagna krigssystemet. Hon har förmått vara opartisk vid bedömandet av förövade grymheter och oförrätter, från vilket håll de än begåtts, en rättrådighet som inte många varit mäktiga att uppehålla, hur god viljan därtill än kunnat vara.

Inte minst sönderslitet var hennes hjärta under Finlands hemska inbördesstrid, som hotade att beröva landet dess frihet och självständighet. Hon har varit orubbligt trofast i sin kärlek till folket på andra sidan bottenhavet, särskilt till den med oss befryndade delen därav. Därför är hon också älskad tillbaka med den sega styrka, som är ett av de djupast liggande nationaldragen hos den finsksvenska befolkningen.

I tjugutals år har hon varit högt värderad i Finland. Ett bevis härpå var den vackra fest som gjordes för henne i Helsingfors på hennes 50-årsdag. Hennes djupa medkänsla för det förtryckta landet hade flera gånger sökt sig förtäckta och gripande uttryck, som hade rört dem det gällde.

Ingen kan nämligen vara en intensivare fiende till allt förtryck än Ellen Key. Vid varje yppad anledning har hon kämpat mot förtrycket i alla former, antingen det gällt »den världshärskarmakt, som förslavar själarna», eller »den ekonomiska samhällsordning, som nu övar det tyranni, under vilket själarna böja sig», eller det gällt försök att inskränka föreningsrätten och yttrande- och tryckfriheten o. s. v., alltid har hon varit vaktmannen, som slagit alarm, och alltid har hon själv tappert gått i elden för friheten. När hon står upp och för

frihetens och fredens talan, då är hon fyr och flamma, då ljunga hennes ord. De bränna sig in i ens medvetande, och tvinga oavvisligt till djupare eftertanke. Vem kan t. ex. glömma sådana ord som: »Man talar om att vi behöva fästningar mot de grannar, som kunna bli farliga för oss, men den befästning, vi framför allt behöva, är ett brinnande hat mot allt slags förtryck, ovilja mot orättrådigheten, en lidelsefull frihetsenergi, varförutan inga befästningar och kanoner båta oss något.»

Det är något storslaget, något av sagatidens kvinna över Ellen Key när hon träder fram, ensam och beslutsam, och sätter handen till plogen utan att se tillbaka och utan minsta sneglande åt sidorna efter följeslagare som ge stöd. Hon frågar ingen till råds om vad hon bör säga eller göra, det kan endast hennes eget samvete säga henne. Hon litar tryggt på att: »Det finnes ännu i vårt land många själar med gnista, många hjärtan med flamma.» Till dem talar hon tillitsfullt.

Hennes förmåga att tända frihets- och rättfärdighetsflamman hos andra särskilt hos ungdomen skildras av Marika Stjern-stedt i hennes broschyr om Ellen Key. Det var i Uppsala på 90-talet som denna erfarenhet gjordes. Ellen Key höll ett föredrag till förmån för föreningsrätten. Det skulle egentligen handla om m:me de Stael, men blev

mer ett uttryck för hennes egen rätts- och frihetsentusiasm, riktad till ungdomen. Den allt hetare luften »genombrusades av ständigt nya vågor av hänförelse» i den till trängsel fyllda salen. Vad Ellen Key sagt, det var nämligen just vad ungdomen ville höra: »icke så mycket uttömmandet av det ena eller andra ämnet, men något som gav genljud i dess eget innersta, där en brytningsepoks olika brottningar återspeglades, något som hjälpte den en bit fram till klarhet; något som gav den impulser att handla, att välja, att bygga vidare på det mödosamma värvet att skaffa sig livsåskådning», och hon tillägger, att Ellen Key aldrig har kunnat lämna någon som hört eller verkligen läst henne, helt oberörd; »hon tvingar obevekligt, genom styrkanav sin egen andlighet, till aktion. Det är detta ungdomen känt och tackat henne för.»

Marika Stjernstedt påpekar, att Ellen Key inte har skapat något absolut nytt, men att hon har samlat tidens slumrande eller konturlösa rörelser, att hon ofta anat morgondagens tankar inom det ena eller andra avsnittet av andligt liv, att hon genialt och långt före hopen förmått avlyssna den fortskridande utvecklingen dess fordran på samhällets människor.

Marika Stjernstedt ser hennes »utomordentliga betydelse» ligga i att hon »förmått kristallisera ut och givit form åt en stor del av de inre evolutionskraven i ett brett i fråga om yttre kultur tämligen framskridet och därtill snabbt framåtgående tidsavsnitt». Hon liknar henne vid en entusiastisk ung härförare, som eldad av sitt mod, eller sin harm, ilar fram fortare än hans trupper hinna följa. »Men innerst har det alltid gällt endast en och samma urgamla kamp: för rätt och för mildhet, för de noblare känslornas seger, för uppnående av harmoni. Oavlåtligt har Ellen Key burit idealitetens, godhetens, den omutliga ärlighetens fana högt.»

Samma författarinna säger också att den rörelse i mänsklighetens liv Ellen Key företrätt och kämpat för i stort sett varit »ingenting mindre än den mänskliga självprövningens, den mänskliga samvetsgrannhetena». Och hon tillEogar, att Ellen Key haft tro på det goda i människosjälen, och vetat, att detta godas utslag måste bli kärlek, rättvisa och fördragsamhet, så snart människan blott ärligt begynte söka frigöra sitt innersta från allt slagg. »Genom detta har hon trott på försoning i världen.»

Även John Landquist är lika imponerad av Ellen Key som den unga flickan och senare kända författarinnan var. Han kallar henne »de sista årtiondenas främsta folkupplysare ... . den mångsidigaste, den vältaligaste, den alltid oförskräckta och den som mest betog genom sin egen personlighets poesi och troskraft.Se hans »*Ellen Key*» i serien Svenskar. Han säger även att hennes väl-

tålighet kan stiga till hög lyrik och få en genial glans och tillförsikt; den är det stora och produktiva livets egen retorik.»

Ellen Keys fredskärlek har även yttrat sig i kamp mot allt klasshat. Hon har därvidlag ständigt givit ungdomen i de skilda samhällsklasserna allvarliga uppmaningar att mer se till bjälken i det egna ögat än till grandet i sin broders.

Att Ellen Key ofta är före sin tid har hon i ofantligt många fall visat. Så t. ex. var hon den första kvinna i Sverge som talade offentligt för kvinnans rösträtt. Detta skedde 1893 på ett agitationsmöte för den så kallade »folkriksdagen». Föredraget hade troligen låtit vänta på sig några år, om inte den energiske och intensive dr David Bergström hade lyckats övertala henne att träda fram.

Ellen Key har även senare med innerlig övertygelse uttalat sig i rösträttsfrågan. Ar 1913 skriver hon i sin broschyr, »Ungdomens förvildning och kvinnornas ansvar för ungdomen», att det var inte blott kvinnornas rätt men deras högsta plikt att skaffa sig makt över de villkor, som avgöra det nya släktets fysiska och psykiska utveckling, över omdaningen av det samhällsskick och de lagar, som skola bestämma detta släktes väl eller ve.

Även i hennes önskan om rösträtt för kvinnan låg en stark fosterlandskärlek. Utan rösträtten kunde kvinnorna inte bli fullt medborgerligt besjälade, och inte ingjuta denna ands i det uppväxande släktet. Endast genom att delta i de allmänna värven kunde de medverka till att det politiska livet får ädlare former och att det goda där

skall kunna övervinna det onda. Det var mer de medborgerliga plikterna än de medborgerliga rättigheterna hon eftersträvade för kvinnorna.

I rösträttsfrågan liksom i alla stora omdaningsfrågor delar hon av fullt hjärta Mirabeaus uppfattning: »Få vi inte kvinnorna med, så kommer ingenting att ske.» Samma tanke har uttalats vid flera tillfällen av Björnstjerne Björnson.

Så otroligt det än kan låta att Ellen Key nånsin deltagit i en valagitation, så var detta dock fallet när Föreningenför gift kvinnas äganderätt och Fredrika Bremerförbundet engång ville verka för kvinnornas deltagande i Stockholms stadsfullmäktigeval. I 25 år hade kvinnor haft kommunal rösträtt utan att bruka den. Nu var Ellen Key villig att agitera för en väckelse bland kvinnorna — också detta ett utslag av kärleken till fosterlandet, fast i en form, som eljest har legat henne fjärran, i all synnerhet sedan partiväsendet vid alla val väcker hennes avsky. Hon har uttalat sig för bildandet av ett partilöst parti. Benämningen klingar nästan parodisk, men tanken i den är ju frihetens bevarande även åt den annars klavbundna politikern.

8. Ellen Key och kärleken.

“Kärlek innebär evighetsvilja såväl i fråga om trohet makarna emellan som i fråga om önskan att fortleva i ett nytt släkte.“ *Ellen Key.*

Ingenting kan vara grundfalskare än att beskylla Ellen Key för att vara en apostel för »fri kärlek», när man däri inlägger betydelsen ansvarfri, lösaktig och lättsinnig förbindelse mellan man och kvinna. Hon betonar tvärtom titt och ofta i sina skrifter att endast kärlek förbunden med trohetsvilja och en innerlig vilja till ett trofast samliv i nöd och lust, berättigar till ett dylikt förhållande. Och därtill fogar hon en bestämd fordran på allvarligt uppsåt att fylla föräldraplikten mot en eventuell avkomma som följd av förbindelsen.

Däremot vill hon inte biträda den allmänna meningen, att en vigsel vare sig kyrklig eller borgerlig kan i ringaste mån skänka helgd åt en enligt hennes uppfattning så osedlig förbindelse som ett äktenskap, ingånget utan vare sig kärlek eller trohetsvilja. Endast arten av två människors samliv är det för henne etiskt avgörande, vare sig de äro lagligt sammanvigda eller inte.

för gift kvinnas äganderätt och Fredrika Bremerförbundet engång ville verka för kvinnornas deltagande i Stockholms stadsfullmäktigeval. I 25 år hade kvinnor haft kommunal rösträtt utan att bruka den. Nu var Ellen Key villig att agitera för en väckelse bland kvinnorna — också detta ett utslag av kärleken till fosterlandet, fast i en form, som eljest har legat henne fjärran, i all synnerhet sedan partiväsendet vid alla val väcker hennes avsky. Hon har uttalat sig för bildandet av ett partilöst parti. Benämningen klingar nästan parodisk, men tanken i den är ju frihetens bevarande även åt den annars klavbundna politikern.

8. Ellen Key och kärleken.

“Kärlek innebär evighetsvilja såväl i fråga om trohet makarna emellan som i fråga om önskan att fortleva i ett nytt släkte.“ *Ellen Key.*

Ingenting kan vara grundfalskare än att beskylla Ellen Key för att vara en apostel för »fri kärlek», när man däri inlägger betydelsen ansvarfri, lösaktig och lättsinnig förbindelse mellan man och kvinna. Hon betonar tvärtom titt och ofta i sina skrifter att endast kärlek förbunden med trohetsvilja och en innerlig vilja till ett trofast samliv i nöd och lust, berättigar till ett dylikt förhållande. Och därtill fogar hon en bestämd fordran på allvarligt uppsåt att fylla föräldraplikten mot en eventuell avkomma som följd av förbindelsen.

Däremot vill hon inte biträda den allmänna meningen, att en vigsel vare sig kyrklig eller borgerlig kan i ringaste

mån skänka helgd åt en enligt hennes uppfattning så osedlig förbindelse som ett äktenskap, ingånget utan vare sig kärlek eller trohetsvilja. Endast arten av två människors samliv är det för henne etiskt avgörande, vare sig de äro lagligt sammanvigda eller inte.

Vad man kan opponera mot i hennes ståndpunkt i äktenskapsfrågan är att hon i det hela taget sätter högre fordringar på vad hon vill ge namnet kärlek än som kanske flertalet människor äro mäktiga att prestera, och att hon tror människor i allmänhet vara bättre och mer plikttrogna, än de i stort sett äro.

Hon talar stundom om kärleken som funnes blott en, den stora, den högsta, den på engång jordiska och översinnliga, själens och sinnenas högsta förening, den i ordets allomfattande mening skapande, den livsmakt genom vilken människans egen tillvaro förstoras och förskönas, eller med andra ord en känsla, så upphöjd och förädlande, att den faktiskt är en nådegåva endast till ett fåtal, lyckligt utrustade och utvecklade individer.

En så oerhörd livsstegring genom kärleken är i själva verket inte något som kan komma alla till del, den kan inte upplevas av vem som helst, utan endast av de utvalda.

Detta erkänner visserligen Ellen Key och medger därförSe Kärleken och äktenskapet., rätten för de många »som ej ens mäkta drömma om den personliga kärleken att ingå ett äktenskap, som åtminstone skall ge deras fattiga tillvaro hemmets och föräldraglädjens innehåll». Detta medgivande göres emellertid litet knapphändigt, nästan som en litet ovilligt given allmosa åt den okände tiggaren.

Men hon blir sträng, kanske alltför sträng, mot dem som veta vad kärlek är och ändå »trampa den under fötterna» genom att med kallt hjärta inträda i ett fysiskt äktenskap.

Det är en ren och sublim kärlek Ellen Key predikar och prisar i ord så högstämda, att de måste väcka till liv de ungas innersta renhetsvilja och djupt rotade längtan efter en enda älskad. Endast den erotiska idealismen kan väcka hänförelse för kyskheten, säger hon. Och detta är helt visst ett sanningens ord.

Redan genom sagan, genom historien och skönlitteraturen

måste enligt hennes mening den erotiska idealismen grundläggas, den fysiologiska insikten är otillräcklig, ifall inte fantasin och känslan gå i samma riktning. Och varken fantasi eller känsla renas endast genom naturkunskap och idrott, lika litet som genom kristendomsundervisning. »Nej», utbrister hon, »man måste på naturvetenskapens grund, i ny och ädlare form, återfå hela den antika kärleken till den egna kroppens skönhet och styrka, hela den antika vördnaden för alstringens gudomlighet, förenad med hela det moderna medvetandet om den ideala kärlekens själfulla lycka. Endast sä kan den äkta kyskhetens fanatism förlösa mänskligheten ur alla de kval dem den könsliga splittringen och förnedringen nu medföra.» Ungdomen skall lära sig vörda sin framtida uppgift.

Hon opponerar mot att man förringar kärlekens betydelse eller att den bekämpas som en förnedrande sensualism. Sådant anser hon inte vara att verka för människans upphöjelse, utan det främjar tvärtom hennes förnedring.

Ingen kan med fog utpeka Ellen Keys lära som den som lett vilse, lett till felsteg och försyndelser dem de unga bittert fått ångra. Troligen har heller ingen av de unga vilseförda gjort henne sådana förebråelser. Det är utomståendes och ovidkommandes ovederhäftiga hugskott som givit fart åt dylika påståenden och framkallat osannfärdiga förebråelser, att hon förleder de unga till utsvävningar och de gifta till skilsmässor. Hon har tvärtom i de starkaste och mest ogillande ordalag tagit avstånd från Strindbergs, till allt utom självbehärskning sporrande uppmaningar till ungdomen. Hans lockande läror anser hon vara farliga för individen som för släktet, och varnar för dem. Hon kallar honom en »försenare av kärlekens utveckling i den riktning, dit nutidskvinnan vill leda den».

I »Kärlek och äktenskap» säger Ellen Key att som vägledande grundval måste äktenskapets och kärlekens enhet orubbligt uppehållas. Genom sin idealbildande makt, sittsålunda alltmer stegrade lyckokrav har människan fördjupat drifterna till andliga behov. Hon tror på kärlekens utvecklingsmöjligheter och att den som vill behärska sina drifter blir, i strid mot det genom ärftlighet och samhällssed ännu omåttliga begäret, en stark oeh stolt segrare endast genom att drömma om och slutligen erfara kärlekens enhet.

Ellen Key framhåller förnyade gånger vikten av att från barndomen erhålla en finkänslig oeh from upplysning om könsbestämningens stora syfte och stora frestelser, oeh att genom allmänmeningen motta intryck av självbehärskningens möjlighet och betydelse för den enskildes egen och släktets lycka, att undvika missbruk av alla slags njutningsmedel, särskilt rusdrycker, som både omedelbart och medelbart försvaga viljans motståndskraft på det erotiska, liksom varje annan frestelses område.

Hon framhållerSe Barnets århundrade. människans oavlåtliga omdaningsförmåga oeh vill rikta hennes framtida utveckling på ett sådant sätt, att den frambringar en högre typ av människor ». . .kulturen bör göra människan målmedveten och ansvarig på alla områden, där hon endast handlar impulsivt och oansvarigt», säger hon och tillägger: »I intet avseende är emellertid kulturen mer efterbliven än i alla de förhållanden vilka avgöra danandet av ett nytt och högre människosläkte.»

Ellen Key inser, hur sammansatt, hur fullt av faror för människans lycka hela det sexuella förhållandet är, men också att självbehärskning, blygsamhet och trohet kan främjas oeh höjas, så att säga framälskas inom individen och släktet. »Försvunne dessa känslor ur kärleken, vore denna ej längre mänsklig, endast djurisk, och hon menar, att ett ypperligare släkte med en högre sedlighet endast kan framträda genom att man alltifrån sin tidigaste barndom vid varje sin fråga i detta ämne får ärliga svar, och vinner full klarhet över sitt eget väsen som könsvarelse och ansvarskänsla i fråga om sin framtida uppgift som sådan, och attman får vana vid allvarligt tänkande oeh allvarligt talande i detta ämne.»

Ellen Key ser med religiös vördnad och helig andakt på kärleken och hemmet, och är en sträng moralist. Just därför hatar hon och avskyr allt »eroteri» allt slarv och lek med kärleken, vilket hon inte nog kan fördöma. Vad människan sår det skall hon ock uppskära. »Den till erotiska rus hemfallne blir småningom lika viljelös, hjärtlös, hållningslös och samvetslös som alkoholisten», säger hon.

Hon protesterar emot att sådant kallas »den nya moralen». Hon menar att »hetärerna» i stället borde öppet bekänna sig till denna morals urgamla beteckning otukt. Genom denna begreppsförvirring förödes nu många värdefulla mäns och kvinnors liv. Denna förödelse kommer icke att få en ny moral till följd utan tvärtom en våldsam reaktion tillbaka till den gamla sexuella moralen.

Och hon säger om detta slags kärlek att den aldrig »andats viddernas luft. . . den luft genom vilken all livets sugande längtan till förnyelse brusar, hela lyckotrånadens evighetsaning, som lyfter släktled över släktled mot okända mål. En luft som stegrar krafter i det omätliga . . . luften över de vidder... där man och kvinna strida sina eviga strider och lida sina eviga kval, de kval, om vilka Lukretius visste, att dualismen var deras källa. Men att endast enhetsviljan kan försegla denna källa — detta visste ingen tid före vår egen.»

Ellen Key erkänner emellertid att det finns människor som kunna älska mer än en gång och hon vill ge rätt till denna upplevelse åt »den, som genom en ny kärlek hör sinade källor sjunga, känner saven stiga i nakna grenar, livets skapande krafter förnyas; den som blir mer färdig till storsinne och sanning, till mildhet och ädelmod». Men hon tror, att de som ha mod oeh makt till sådana upplevelser äro få.Livslinjer av Ellen Key. »De flesta torde hellre böra sätta in sin person-lighet i uppgiften att med värdighet bära och göra det bästa av sitt öde. Och — trots allt som påstås om motsatsen — detta göra även de flesta människor, och så komma de alltjämt att göra», säger hon.

Hon talar i skarp ton till dem . . . som genom var ny kärlek bli fattigare på allmänmänskliga egenskaper och personlig maktkänsla, slappare i vilja, sämre i handlingar och verk, »dessa hava ur livstrons synpunkt ej rätt till ett sådant självförringande. Av frukterna känner man kärleken .. . Den som i sitt övriga liv, i sina verk är en svindlare och stackare, denne är det troligen även på det erotiska området.» En människas kärlek är i »tusende fall mot ett hennes innersta själv. Så stor eller liten, så rik eller fattig, så ren eller oren som hon i den är, skall man även i livets andra stora förhållanden finna henne. Av alla summariska kännetecken på en människa blir därför intet säkrare, än att man säger vad hon är när man sagt hur hon älskat.» Hon indelar kvinnosläktet i två raser, de som kunna älska, och de som inte kunna älska.

Ellen Key har även i många av sina biografier indirekt givit en bild av sin syn på kärleken. Hur rörande skildrar hon inte t. ex. Clara Scaffis rena och från jordiska begär befriade kärlek till Fransiskus av AssisiSe Verk och människor., hur hon övergav sin omhuldade tillvaro i fäderneborgen, sina käras önskningar, sina egna drömmar om en vanlig kvinnolycka för att i fattigdom, kyskhet och ödmjukhet likna sin mästare, sin broder, sin vän, han som själv avsagt sig all del i världen och dess rikedomar. Ellen Key skriver: »När Fransiskus avklippte hennes guldblonda hårsvall, och hennes gestalt höljdes i nunneskruden, kände hon sig helt visst lycklig som en brud, i vissheten att vara förenad för tiden och evigheten med sin själs utvalde, förenad genom en tro, ett hopp, en kärlek, en vilja och ett mål.»

Sådana ord tala det otvetydigaste språk om att Ellen Key själv upplevat i verkligheten eller i sin rena fantasi en lika osjälvisk, högstämd kärlek, om också under andra men lika kyskhetsbindande förhållanden. Hos henne har nog, som hon säger om Fransiskus, känsloglöden och viljestyrkan sammansmält i fullkomlig harmoni. Och liksom han, har hon utstrålat hela sin sammansparade kärlek över sina medmänniskor, onda som goda.

Hon talar sannolikt av egen erfarenhet när hon säger: »Den enda resignation, som inte är sjukdom eller svaghet, gäller endast det egna ödet, som man anser vara oväsentligt, medan andras öde alltjämt synes betydelsefullt och värt att förbättra.»*Malvida v. Meysenburg* i Verk och människor.

Sådan är alltså Ellen Keys förkättrade lära om kärleken och äktenskapet. Som slutord härtill må anföras ett citat ur »*Kvinnornas del i moralens utveckling*»:Verd. småskr. n:r 231. »Först när kvinnorna betrakta kärleken och moderskapet som heliga livsmakter, vilka böra dyrkas i andakt och helgelse, då skall den sexuella moralen för båda könen visa icke en sjunkande utan en uppåtstigande kurva: ett alltmer ansvarsmedvetet, allt bättre förberett, allt kärleksrikare föräldraskap.» »När moderlighetens kraft engång framträder på jorden i sin fulla självhärlighet, då skall den, i en djupare mening än hittills, åt världen föda frälsningen», säger hon i »Missbrukad kvinnokraft».

Och Ellen Key framhåller i »Kärleken och äktenskapet» att kärleken som hälsan kan vanvårdas eller vårdas, och att genom god vård kan såväl människans egen som hennes kärleks medellivstidslängd höjas.

»Levnadskonsten innebär, att man vårdar samlivets blomstringsmöjligheter åtminstone lika omsorgsfullt som man vårdar sina fönsterväxter»,*Kvinnornas del i moralens utveckling.* I Verd. småskr. n:r 231. säger hon. Detta tyckes ju vara enbillig fordran, som kanske ändå sällan uppfylles. Flertalet förstår inte, att man måste ärligt sträva för att vara värdig att få behålla sin lycka, och att intet av värde i livet fås för intet.

Ellen Key vill, att kärleken skall bli samma till helgelse impulsgivande makt som religionen.

9. Ellen Keys människoskildring.

“. . . en djup kärlek är en vägvisare när det gäller att intränga i en människas väsen och verk.“ *Ellen Key.*

En författare skiner väl som oftast i större eller mindre grad själv igenom i sina verk. Detta är särskilt fallet med Ellen Key. Man kan med största lätthet avläsa hennes nobla karaktär, hennes varma hjärtelag, hennes sympatier och antipatier i de tankar, som välla fram och sjuda i hennes skrifter. Allra bäst avspeglas hon i de många biografier, minnesrunor och essayer hon har strött ut med frikostig hand.

Man behöver blott lägga märke till, vilka personer hon väljer för sina skildringar, för att strax få en fingervisning om vad slags människor det är som väcker hennes sympati eller beundran. Hon befattar sig inte med andra än dem hon känner behov att levandegöra för sina medmänniskor. Och hon har den lyckliga gåvan att kunna beundra, helt och fullt. Säkert känner hon sanningen av Verhaerens ord att beundra, det är att växa, att förstoras.

Hennes beundran kan ibland ta mycket stora dimensioner. Man frestas att tycka att hon över hövan förskönar och upphöjer dem hon älskar, men gör man sig mödan att granska, vad det egentligen är hos personen i fråga som hon beundrar, så skall man finna, att det är de stora egenskaper, som bäst samklinga med det största hos henne själv.

billig fordran, som kanske ändå sällan uppfylles. Flertalet förstår inte, att man måste ärligt sträva för att vara värdig att få behålla sin lycka, och att intet av värde i livet fås för intet.

Ellen Key vill, att kärleken skall bli samma till helgelse impulsgivande makt som religionen.

9. Ellen Keys människoskildring.

“. . . en djup kärlek är en vägvisare när det gäller att intränga i en människas väsen och verk.“ *Ellen Key.*

En författare skiner väl som oftast i större eller mindre grad själv igenom i sina verk. Detta är särskilt fallet med Ellen Key. Man kan med största lätthet avläsa hennes nobla karaktär, hennes varma hjärtelag, hennes sympatier och antipatier i de tankar, som välla fram och sjuda i hennes skrifter. Allra bäst avspeglas hon i de många biografier, minnesrunor och essayer hon har strött ut med frikostig hand.

Man behöver blott lägga märke till, vilka personer hon väljer för sina skildringar, för att strax få en fingervisning om vad slags människor det är som väcker hennes sympati eller beundran. Hon befattar sig inte med andra än dem hon känner behov att levandegöra för sina medmänniskor. Och hon har den lyckliga gåvan att kunna beundra, helt och fullt. Säkert känner hon sanningen av Verhaerens ord att beundra, det är att växa, att förstoras.

Hennes beundran kan ibland ta mycket stora dimensioner. Man frestas att tycka att hon över hövan förskönar och upphöjer dem hon älskar, men gör man sig mödan att granska, vad det egentligen är hos personen i fråga som hon beundrar, så skall man finna, att det är de stora egenskaper, som bäst samklinga med det största hos henne själv.

Vid sidan av det stora hos hennes människor, smälta felen ihop eller försvinna ur hennes åsyn. Det ligger inte för Ellen Keys positiva väsen att leta upp fel och brister hos sina medmänniskor. Det har mer värde för henne att plocka fram allt det bästa, som kan finnas hos var och en. Och hon gör det på ett sätt, som rycker läsaren med, och gör läsningen fruktbringande och idéyäckande. Man förstår så väl Hellen Lindgrens yttrande att han nästan önskade dö, för att bli tecknad av Ellen Key!

Det väsentligaste hon dröjer vid i sina kvinnoskildringar är kärleken och åter kärleken — jämte frisinnet. Hur vackert och pietetsfullt har hon inte klarlagt sina nära vänner, Anne Charlotte Lefflers och Sonja Kowalewskis livsöden och djupa förhållande till kärleken, som griper dem med våldsam styrka vid mogen ålder. De styrkte Ellen Keys ofta uttalade sats, att för den kvinnliga kvinnan är hjärte-livet det centrala.

Och hur fint och försynt nalkas hon inte den ömtåliga och olyckliga Victoria Benediktson i sin Ernst Ahlgrenbiografi. Också här är kärleken det livsbestämmande liksom för det storslagna kärleksgeniet och Goethedyrkaren, judinnan Rahel Varnhagen. I denna bok fick Ellen Key även ett osökt tillfälle att slå ett slag för den misskända, i mångt och mycket överlägsna och beundransvärt själsstarka juderasen.

I sin bok om makarna Browning har hon skänkt världen en apoteos över kärleken, vars like man får leta efter i prosadiktning.

Även hennes biografier över utländska och inländska, manliga diktare visa hennes skarpa psykologiska blick och förstånd. I flertalet också av dessa biografier ger hon kärleken den centrala platsen t. ex. i »Verhaeren och Maeterlinck>, »Rainer Maria Rilke», m. fl. och sist men inte minst i Goethe, med vilken hon har känt en levande väsensfrändskap liksom med den med Goethe själsbesläktade Björnstjerne

Björnson, med vilken hon slod i varmt och aldrig avbrutet vänskapsförhållande.

Goethe har liknats vid en »stilla ocean», till beteckning av hans andes allomfattande universalitet. Jämförelsen överfördes vackert på Ellen Key av Mauritz Hellberg i hans föredrag på hennes 70-årsdag. Han liknade hennes själ vid havet och yttrade: »Den är djup och vid som havet, den når till alla stränder, den har havets friskhet och

sälta, den kan som havet häva sig i storm mot himlen, och den kan i stillnad klarhet spegla solen och de eviga stjärnorna. Och i eminentaste grad gäller om henne det bekanta ordet att stora hjärtan äro som havet, de frysa aldrig till.» Ännu mer anser han henne dock »väsensbefryndad med den moderliga jorden, som frambringar all livets mångfald».

Båda liknelserna försvara sin plats, detta kan man bäst övertyga sig om just i hennes biografier där hennes allsidighet framträder på ett överskådligt och lättfattligt sätt. Hur mycket om Ellen Key själv säga oss inte t. ex. sådana ord som i hennes »Verhaeren och Maeterlinck»: »Endast de diktare, om vilka med sanning kan sägas alt de förstorat mänskligheten, att de inom denna öka godheten och glädjen, ädelmodet och rättfärdigheten, kärleken och skaparkraften, endast dessa diktare äro stora.» Något liknande har Björnstjerne Björnson senare även sagt. Vid nobelfesten 1903 yttrade han att vi i dikten måste få vårt livsmod ökat och inte minskat, och att vi måste få den trygga känslan av att livet har ett välgörande överskott.

Man har undrat på, att infe Ellen Key med sin »kärlek till kärleken» frestats till romanskrivning. Troligen har hon med sin stränga självkritik känt sin egen begränsning därvidlag. Hennes begåvnings egenart är mer verklighetsbunden, mer inriktad på direkt upplysning, direkt bekämpande av det onda i världen och vägledning i kärleksfull omtanke för medmänniskor och i förmedlandet av kulturvärden. Hon går genaste och rakaste vägen till dessa mål, och framför allt —hennes geni är inte av den skapande art som obetvingligt kräver utlösning i dikt. Ellen Key har endast undantagsvis skrivit en bok utan att ha känt sig uppkallad därtill av en eller annan händelse i tiden som upprört henne eller för att bära fram en stor idé, som hon i inspirerade ögonblick kan se i fjärrsyn — eller för att ge en själsskildring, en människas livskamp, helst en som kastat sitt ljus långt framför sig.

En vän fällde det träffande omdömet om Ellen Key: »Hon är en beundransvärd syntes av intensitet och extensitet.» Dessa ord ser man besannade framför allt vid läsningen av hennes biografier där hon framstår klarast och enklast. En så sträng domare som Georg Brandes ger Ellen Key en enastående plats som kvinnlig psykolog och kritiker.

I de mer filosofiska verken kan det mången gång plötsligt bli svårt att hålla reda på var den klara huvudströmmen går. Den kan översköljas av en mångfald av bifloder, som hastigt och oväntat komma ilande från alla håll och kanter med grumlande tillsatser av färger, som äro främmande för själva kungsådran. Denna får dock alltid till sist tillbaka sin ursprungliga, källfriska renhet, blott man tillitsfullt söker att följa med tills den åter vinner övertaget i värdigt majestät.

10. Strand.

“. . . ensamheten är en gudinna vars heliga lund man nalkas, icke med högröstade anspråk utan med blyga böner . . .“ *Ellen Key.*

Ellen Keys mor hade dött 1884 på Sundsholm, dit hon hade rest med sina döttrar för att genom luftombytet och tystnaden på det kära, gamla stället söka återfå sömnen, som hon förlorat av gatubullret i Hälsingborg. Breven gingo tätt mellan Sundsholm och Hälsingborg, än meddelande en ljusning än en försämring. Slutet kom så hastigt, att maken ej hann dit. När han kom fram 10 timmar för sent, kunde hennes geni är inte av den skapande art som obetvingligt kräver utlösning i dikt. Ellen Key har endast undantagsvis skrivit en bok utan att ha känt sig uppkallad därtill av en eller annan händelse i tiden som upprört henne eller för att bära fram en stor idé, som hon i inspirerade ögonblick kan se i fjärrsyn — eller för att ge en själsskildring, en människas livskamp, helst en som kastat sitt ljus långt framför sig.

En vän fällde det träffande omdömet om Ellen Key: »Hon är en beundransvärd syntes av intensitet och extensitet.» Dessa ord ser man besannade framför allt vid läsningen av hennes biografier där hon framstår klarast och enklast. En så sträng domare som Georg Brandes ger Ellen Key en enastående plats som kvinnlig psykolog och kritiker.

I de mer filosofiska verken kan det mången gång plötsligt bli svårt att hålla reda på var den klara huvudströmmen går. Den kan översköljas av en mångfald av bifloder, som hastigt och oväntat komma ilande från alla håll och kanter med grumlande tillsatser av färger, som äro främmande för själva kungsådran. Denna får dock alltid till sist tillbaka sin ursprungliga, källfriska renhet, blott man tillitsfullt söker att följa med tills den åter vinner övertaget i värdigt majestät.

10. Strand.

“. . . ensamheten är en gudinna vars heliga lund man nalkas, icke med högröstade anspråk utan med blyga böner . . .“ *Ellen Key.*

Ellen Keys mor hade dött 1884 på Sundsholm, dit hon hade rest med sina döttrar för att genom luftombytet och tystnaden på det kära, gamla stället söka återfå sömnen, som hon förlorat av gatubullret i Hälsingborg. Breven gingo tätt mellan Sundsholm och Hälsingborg, än meddelande en ljusning än en försämring. Slutet kom så hastigt, att maken ej hann dit. När han kom fram 10 timmar för sent, kunde

döttrarna endast meddela honom, att de enda ord modern talat under den sista natten gällde honom, och att det sista hon hade framviskat över sina redan bleknade läppar var: »Små flickor, var snälla mot pappa!»

Dessa ord voro den enda hugsvalelse de kunde ge sin far i hans bittra sorg. Vid hennes grav yttrades, att hon varit en av dem, som stått lugn i storm och strid, stolt höjande huvudet, även då striden är förlorad, och att hon varit en husmoder som skattat enkelhet, arbete och allvar högt, ett föredöme och en ära för sin församling.

Sorg och sömnlöshet grepo den efterlevande änkemannen, och vållade snart hans första anfall av hjärnblödning. Han levde sedan i åtta långa år, och försökte så gott han förmådde att vara både mor och far för sina döttrar. Hans död inträffade nyårsaftonen 1892 hos en i Visby gift dotter. Hans stoft fördes till hustruns grav.

Ellen Key skriver: »Det kan sägas om honom som om den Mackey, vilken offrade sitt gods i Gustaf Adolfs strider, att det var en utfattig man, vars kista fördes till gravens ro. Men som om denne klanhövding sades det även om Emil Key, att han givit mer än han hade. råd till av sitt guld — i yttre som inre mening — för de idéer han hoppats främja.»

Det gick som det ofta händer med de i livet orättvist behandlade som varit skapade huvudet högre än andra —: när de sluta sina ögon, vänder vinden sig. Nu talade plötsligt även hans politiska fiender om hans själsadel och fosterlandssinne, om hans oegennytta och offervilja, om hans godhet och öppenhet; varma ord, som för honom kunde ha lindrat några av de sår som livet slagit, om de blott kommit förr, säger hans dotter med vemod.

Emil Keys barn måste göra sig urarva. Men de tröstade sig med att de »yppersta värden, föräldrar förmå lämna efter sig åt sina barn, äro lyckligtvis de, barnen icke hunna, av-hända sig»,Nu ägde Ellen Key inte längre något annat hem än sitt lilla bo i Stockholm. Hon hade dock aldrig upphört att drömma om ett eget hem på landet, och fastän hon visste, att det kära barndomshemmet nu var i främmande händer, och att hon nog aldrig mer skulle återse det, skrev hon engång till svar på frågan, var hon helst ville vara, följande hjärtesuck: »Hur lycklig skulle jag ej vara, om jag kunde förvärva denna jordfläck, om jag förunnades att göra mitt inträde på Sundsholm som dess ägarinna, att få råda och styra och arbeta där, se träden blomma och gräset spira på den plats, där min själ och hela mitt jag har sina rötter, och sova i den lilla gavelkammaren, där jag drömde mina barndomsdrömmar.»

Tack vare att Ellen Keys böcker lästes så flitigt i utlandet, kunde hon börja se sig om efter en lämplig plats där hon ville slå ned sina bopålar. Medan t. ex. Barnets århundrade knappast blev omnämnt i Sverge annat än i en nedgörande anmälan, så betraktades denna bok i utlandet som banbrytande på barnpsykologiens område och översattes till 9 europeiska språk. I Tyskland utgick den i 50,000 exemplar, vilket gav behövliga medel till utförande av det drömda bygget.

Efter mycket sökande fann hon Strand nära Alvastra. Framför ligger hela öppna Vättern som här ger intyck av vida havet. Höga böljor kunna vräka in över stranden under dån och brus när den djupa, lättrörda sjön råkar i uppror. Ellen Key skriver om Vättern: »Den sjunger och talar, ler och rasar, ligger ena dagen silkeslen och himmelsblå och jagar svartgrå eller grönblå vågor som berg mot stranden den andra.»Se Heliga Birgitta av Ann Margret Holmgren. Bakom Strand reser sig det sydländskt växtrika, blomsterfyllda Omberg från den bördiga, feta och historiskt minnesfyllda ösfgötaslätten, i vars kant Alvastra ruiner tala sitt medeltidsspråk bl. a. om Sverges största kvinna, Heliga Birgitta, i vilkens fotspår Ellen Key i många avseenden kan sägas ha vandrat.

Ellen Keys hem Strand vid Vättern, i vårbrytningen, den enda tid byggnaden klart synes från sjön.

Strands läge är som skapat för att bereda Ellen Key den kontemplativa ro, som förskaffar världen den ena tänkvärda boken efter den andra, nu senast *Allsegraren I.* Denna ro skulle inte ha varit förenlig med ett arbetsliv på Sundsholm.

Måhända kan Ellen Key själv, liksom vännerna av hennes författarskap, nu inse detta.

Emellertid älskar hon sitt nya hem Strand, där hon dock saknar svalorna som funnos på Sundsholm, men inte tyckes vilja bygga sitt bo under Strands tak, kanske på grund av de ofta rådande starka vindarna.

Det herrgårdsliknande, vackra huset är byggt av Ellen Keys svåger, arkitekten Rasmussen, enligt hennes utkastade plan, och i intimaste samråd med henne själv. Hon övervakade byggandet, och kunde därför få det så sällsynt praktiskt inrett, så smakfullt och enkelt utstyrt, som hon ville ha det, både in- och utvändigt.

Det ligger mellan väldiga lövträd i en stark backsluttning, som sträcker sig ner till stranden, där ett litet tempel är uppbyggt för vilostunder.

I sluttningen som är fylld av vilda blommor, däribland »förgätmigej» från Sundsholm, har Ellen Key, till stor del med egna händer lyckats frambringa en ganska givande liten trädgård med matnyttiga växter, träd och buskar.

Det är en stor lycka för Ellen Key och hennes läsare att Strand inte ligger vid en stråkväg. Då vore det henne knappast möjligt att avsätta tid för sitt författarskap. Hon skulle inte nännas att avvisa någon som klappade på hennes dörr. Men vad hon bestämt avsagt sig, det är en telefon. Den skulle säkert aldrig lämna henne i fred.

Strand kan tyckas något för ensligt beläget, men nästan alla årstider råder där ändock en ganska livlig trafik av vänner och resande från alla världens hörn, vilka önska se och tala med den älskade och berömda författarinnan i hennes trevliga, originella hem.

I inträdesrummet mötes man av Sverges karta över vilken Runebergs ord ur »Vårt land» stå: »Vår forntids land, vår framtids land», och på andra sidan Vätterns karta med orden: »Där livets h¾v oss gett en strand.» Över dörrarna, st£ Goethesoch Thorilds maningsord: »Memento vivere» och »Denna dagen ett liv».

I varje rum tala minnen från varje föremål. Allt har sin historia, som hon ger liv medan hon berättar den. De kära bortgångna liksom omge henne genom dessa minnen. Överallt, från vind till källare råder en minutiös ordning.

Ellen Key vid Marie Louise Raabs bord och en eldskärm, sydd av hennes farmor. Två dyrbara minnen.

Ellen Key är lyckligtvis inte så ensam på sitt Strand som man skulle tro. Hon har en oskattbar vän vid sin sida i den trogna *Malin Blomsterberg,* som befriar henne från alla besvärliga husliga göromål och tillika kan tjänstgöra både som sekreterare och trädgårdshjälp. Denna tjänande och ömt omhuldande varelse är även utsedd att förestå det vilohem för uttröttade, arbetande kvinnor, som Ellen Key genom testamente har bestämt att Strand skall bliva. Nödigt kapitaltill underhåll av denna stiftelse skänktes av vänner, kända och okända, på Ellen Keys 70-årsdag.

Ellen Key och hennes hund. Foto Calla Sundbeck, Gränna.

I många år hade Ellen Key även en annan kär väktare och vän till sällskap, den stora S:t Bernhardshunden Wild, om vilken Ellen Key en gång skrev »han som inte vet att det finns dåliga människor i världen . . . som aldrig sett annat än goda människor och hört annat än goda ord».

Mitt under kriget, när Ellen Keys hjärta var bräddat avsorg, dog det älskliga djuret oeh efterlämnade en stor

tomhet. Hon skrev: »Det glada, hängivna, muntra barnet i huset saknas nu var stund oeh i var vrå.» Strand oeh Wild voro ett för henne. Han var världsberömd, avbildad oeh skildrad samman med henne i in- och utländska tidskrifter — han hade följt henne vart steg hon gick och sorgfälligt vakat över både henne oeh allt som fanns innanför hennes råmärken. Med honom i sin närhet hade hon kunnat känna sig trygg.

Ellen Key njuter av att bo på »riktiga landet, det där man arbetar, oroas oeh glädjes, som jag redan i barndomen sett oeh hört det i de bygder, där folkets bröd vajar i skördeguldet och vilar under vinternattens stjärnor», skriver hon. Hon visste att den stora glädjen av detta egna hem skulle bli inte den hon själv finge äga där under de par tiotal år, hon kunde ha kvar att leva, utan den att medan hon levde och efter sin död kunna bereda någon tids vila åt av livets mödor eller livets sorger uttröttade.

I allt vill hon vara livets oeh människornas nitiska tjänarinna. En ödmjukare och anspråkslösare världsberömd storhet än Ellen Key har väl aldrig funnits. Ingen kan i hennes närhet känna sig tryckt av hennes storhet. Tvärtom hjälper hon den, som närmar sig henne att växa och att inom sig kanske upptäcka slumrande möjligheter.

Hjälpa och åter hjälpa medmänniskor framåt och uppåt, det har varit kärnan i Ellen Keys strävan genom hela hennes liv. Detta må oförbehållsamt erkännas av samtid och framtid som en obestridlig sanning, oberoende av gillande eller ogillande av hennes livsåskådning och hennes förkunnelse av nya tankar och läror, om vilka meningarna ännu äro delade.

Helt visst skall dock inte den tid vara långt avlägsen då man, även i vårt land, allmänt skall inse Ellen Keys storhet som karaktär, som tänkare och förkunnare och som människoskildrare och siare, en av de största kvinnogestalter, som Sverge någonsin har frambragt.

*

Viktigare böcker och skrifter av Ellen Key.

Några tankar om hur reaktioner uppstå samt Om yttrande- och tryckfrihet. 1889. Ernst Ahlgren (Victoria Benediktson). 1889. Anne Charlotte Leffler. 1893. Missbrukad kvinnokraft. 1896. Naturenliga arbetsområden för kvinnan. 1896. Sveriges modernaste diktare (O. J. L. Almquist). 1897. Tankebilder I och II. 1898. 3:e uppl. 1922. Barnets århundrade. 1900. Människor. 1899. 2:a uppl. 1900. Livslinjer. I. 1903 (i senare upplagor kallad Kärleken och äktenskapet).

II. 1905.

III. 1906. Rakel Varnhagen. 1908. Kvinnorörelsen. 1909. Verk och människor. 1910.

Minnen av och om Emil Key. I. 1915.

> » » » » » II. 1916.

» > > » » III. 1917. Allsegraren. I. 1918.

I Verdandis småskriftsserie;

N:r 10. Från människosläktets barndom. 1888. 4:e uppl. 1920.

» 35. Moralens utveckling. 1891. 3:e uppl. 1911.

» 55. Individualism och socialism. 1895. 3:e uppl. 1910.

» 67. Bildning. 1897. 5:e uppl. 1919.

» 77. Skönhet för alla. 1899. 5:e uppl. 1913.

» 162. Fredsrörelsen och kulturen. 1908.

» 217. Två föregångskvinnor i kriget mot kriget. 1918.

» 231. Kvinnornas del i moralens utveckling. I. 1920.

» 232. » » : » . » » II. 1920.

Andra småskrifter:

Svensk eller storsvensk patriotism. 1899.

I Finland och Ryssland, några intryck. 1900.

Några tankar om Skandinaviens framtid. 1906,

Kriget, freden och framtiden. 1914.

Själarnas neutralitet. 1916.

En djupare syn på kriget. 1916.

*

Bland biografier på svenska må följande nämnas:

Louise Nyström-Hamilton: Ellen Key 1904.

Marika Stjernstedt: Ellen Key 1919.

John Landquist (i serien Svenskar) Ellen Key 1909.

En bok om Ellen Key av flera in- och utländska författare 1919.

*

Andra småskrifter:

Svensk eller storsvensk patriotism. 1899.

I Finland och Ryssland, några intryck. 1900.

Några tankar om Skandinaviens framtid. 1906,

Kriget, freden och framtiden. 1914.

Själarnas neutralitet. 1916.

En djupare syn på kriget. 1916.

*

Bland biografier på svenska må följande nämnas:

Louise Nyström-Hamilton: Ellen Key 1904.

Marika Stjernstedt: Ellen Key 1919.

John Landquist (i serien Svenskar) Ellen Key 1909.

En bok om Ellen Key av flera in- och utländska författare 1919.

*

Andersen av H. Lindgren. 2:a uppl. 06. 50 Öre.

J7. Det svenska språket i Amerika av fil. dr Gustav Andreen. 1900. 50 öre.

J8—89. Orn f o sterilt veckling-en av prof. J. Aug. Hammar. I —II. 3:e uppl. 19. ä 75 Öre.

)0. Victor Hugo av Rich. Steffen. 2:a uppl. 20. 75 Öre.

ti. "Ur "bokens historia av H. SchÜck. 2:a uppl. 12. 50 öre.

»2. Vår bokhandels harndom av H. SchÜck. 00. 50 öre,

3. Författningsstriden i Finland av red. V. Spångberg. 00. 50 öre.

4. Människans inälvsmaskar av fil. dr J. Erikson. 2:a Översedda och tillökade uppl. 19. 1 kr.

ö, Ora individualitetens betydelse for det allmänna bästa av Stuart Mill. 2 :a uppl. 22. 75Öre.

6. Fornskandinaviska upptäcktsfärder av K.Ahlenius. 01.50 Ore.

7. Ur de djurfångande växternas liv av lektor K. Starbäck. 2:a uppl. 22. 50 Öre.

8. Ràd och anvisningar till Sverges insjöfiskare av dr C. Cederström, 01. 50 Öre.

9. Fredsrörelsen på 1890-t, av Anna B. Wicksell. 01. 75 öre.

00. Adolf Hedin av V. Spångberg. 2:a uppl. 12. 1 kr.

01.' 0m vården av späda barn av stadsläk, R. v. Post. 5:e uppl. 22. 1 kr,

02. Om villkorlig dom av A. Itydin. 01. 75 öre.

i)3. De engelska rösträttsreformerna av Gustaf Siösteen, 02. 75 Öre.

04. Träldomen i Norden av E. Sommarin. 2:a uppl. 14. 50 öre.

05. Vår kropps egna skyddsmedel mot bakterier av A. Steck-sén. 02. 50 öre.

36. Gustaf Frödings skaldskap av doc. Ruben G:son Berg. 3:e uppl. 14. 50 öre.

[)7. Den svenska arbetareskyddslagstiftningen och yrkesinspektionen av jur. kand. G. St.iernstedt. 02. 75 öre.

D8. Anders Fryxell av J. Bergman. 02. 50 öre.

39. Allianser mellan arbetare och arbetsgivare av prof. K. Wicksell. 02. 50 öre.

10. Om folkbibliotek av A. Steenberg. 02. 75 öre.

il. Bad är hälsa av dr R. v. Post. 03. 2:a uppl. 08. 50 öre.

12. Runeberg av prof. O. Sylwan. 3:e uppl. 21. 75 öre.

13. Rättigheter och skyldigheter gentemot statskyrkan av juris kand. Georg Stjernstedt. 2:a uppl. 07. 50 öre.

14. Striden om den danska statsförfattningen 1S66—1901 av P. Munch. 03. 75 öre.

15. Ryggradsdjurens närmaste förfäder av fil, lic. L. G. Andersson, 03. 50 Öre.

t6. Handledning vid elementära dissektioner. I. Däggdjuren av prof. ,T. Aug. Hammar. 3:c uppl. 21. 1 kr.

17. Rad och anvisningar beträffande hönsens skötsol av Joh. Byman. 2:a uppl. 17. 1 kr.

18. De veneriska sjukdomarnas i betydelse av prof. E. Welan-

120. Om läsning av Georg Brandes. 3:e uppl. 22. 50 öre.

121. Om anstaltsvård av sinnessjuka av prof. Frey Svenson. 04. 75 öre.

122. Ett modernt renhållningssystem av dr R. v. Post. Med 22 fig. 04. 75 öre.

123. Regeringsformen av C. G. Bergman. 04. 50 öre.

124. Skråtvånget av E Somma-rin. 04. 50 öre.

125. Det ikönas problem av R. Bergh. 2:a uppl. 09. 50 öre.

126. De i Sverge i stort odlade kulturväxterna av A. G. Kellgren. 04. 50 öre.

127. Kort översikt av vårt livförsäkringsväsende av S. v. Snei-dern. 05. 50 öre.

128. De smittosamma sjukdomarna och hemmen. I. Av dr R. v. Post. 2:a uppl. 15. 75 öre.

129. Socialist staten och nutids-samhället av prof. Knut Wicksell. 2:a uppl. 13. 50 öre.

130. Handledning vid elementära dissektioner, II. Fåglarna av prof. J. Aug. Hammar. 2:a uppl. 15. 75 öre.

131. Ett hem, dess byggnad och inredning av prof. R. Östberg. 5:e uppl. 21. 50 Ö) i.

132. De smittosam la sjukdomarna och hemmen. II. Av dr R. v. Post. 2:a uppl. 15. 1 kr.

133. Språkforskningens strid mot gällande dogm av H. Almkvist. 05. 50 öre.

134. Nordisk folktro och fornnordisk religion av prof. H. SchÜck. 2:a uppl. 11. 50 öre.

135. C. Larsson av G. Nordensvan, 00. 2:a uppl. 08. 75 öre.

136. Bruno Liljefors av Tor Hedberg. 2:a uppl. 08. 50 öre.

137. Anders Zorn av Tor Hedberg. 2:a uppl. 08. 50 öre.

138. Naturminnesmärken och naturskydd av prof. Rutger Sernander. 2:a uppl. 21. 50 öre.

139. Tänderna och deras vård av tandläkare Alb. Lenhardtson. 2:a uppl. 09. 75 öre.

140. Henrik Ibsen av T. Fogelqvist. 2:a uppl. 14. 1 kr.

141. Om rudimentära organ hos människan som bevis för hennes ursprung av prof. Hj. Öhrvall. 2:a uppl. 11, 75 öre.

142. Första kammaren i Sverge och andra länder av redaktör V. Spångberg. 06. 1 kr.

143. Det internationella hjälp-språksproblemet av fil. dr H. B. Goodwin. 07. 75 öre.

144. Kommunal rösträtt i Sverge av fil. kand. E. J:son Thulin. 2:a uppl. 08. 1 kr.

145. Kommunal rösträtt i utlandet av fil. kand. E. J:son Thulin. 07. 1 kr.

146. Våra vanligaste främmande ord med uttal och förklaring av doc. O. östergren. 5:e uppl. 77 :e—106 :e tus. 22. 1 kr.

147. Om lösningar, Ett kapitel ur den moderna kemien av G. Starck. 2:a uppl, 17. 75 öre.

148. Kristendom ooh moral av prof. E<iv. Wester mar ek, 2:a

Uppl. 13. 50 ön-. 10, Religion ooh magi av prof. Edv. West er marek. 2: a uppl.

151. Vattnet av fil. dr H. Sandqvist, 2;a uppl. 22. 75 öre.

152. Massornas själsliv och andlig smitta av prof. B. Gadelius. 2:a uppl. 12. 50 öre.

153. Om besatthet och talande med tungomål av prof. B. Gadelius. 2:a uppl, 12. 50 Ore.

154. Sinnessjuka och sinnessjukvård av prof. B. Gadelius. 08. 50 öre.

155. Förbrytaren och samhället av prof. B. Gadelius. 08. 50 öre.

156. De gammaltestamentliga böckernas tillkomst av prof. H. Schiick. 2:a uppl. 13. 75 Öre.

157. Den israelitiska litteraturens utveckling av prof. H, SchÜck. 2:a uppl. 20. 75 öre.

158. Telegrafering utan tråd av civilingenjör Max Grenander. 2:a uppl. 12. 50 öre.

159. Kyrkan och prästen enligt Sverges tidigaste lagar av fil. dr Arnold Bratt. 08. 50 Öre.

160. Jesu liknelser av doc. Sven Lönborg. 08. 50 öre.

161. Paulus av doc. Sven Lönborg. 08. 50 öre.

162. Fredsrörelsen och kulturen av Ellen Key. 08. 50 öre.

163. Språk i språket av G. Cederschiöld. I. översikt av stilarna. 09. 3:e uppl. 20. 75 öre.

164. Språk i språket av G. Cederschiöld. II, Stilgranskning. 3:e uppl. 20. 50 öre.

165. S. A, Andree, En levnadsteckning. 09. 75 öre.

166. Charles Darwin av lektor G. Adlerz. 2:a uppl. 09. 1 kr.

167. Om kycklingens utveckling i ägget av prof. J- Aug. Hammar. 10. 75 öre.

168—169. Flygmaskinen av T. AnggtrÖm. I—II. 10. å 50 öre.

170. Läran om befolkningen av prof. K. Wicksell. 10. 75 Öre.

171. Michelangelo Euonarroti av L, Lundh. 10. 75 öre.

172. Om hembygdsforskning av lär. N. Edberg, 10. 50 öre.

173. William Shakespeare av prof. Erik Björkman. 2:a uppl. 19. 1 kr.

174. Bibel och Babel av doc. D. W. Myhrman. 10. 75 Öre.

175. TTr grävsteklarnas liv av lektor G. Adlerz. 11. 75 öre.

176. Instinkt och förståndshandlingar bland gravsteklar av lektor G. Adlerz. 11. 50 öre.

177. Huru länge har kvinnan betraktats som mannens egendom av riksantikvarien Oscar Montelius. I. Äktenskap genom rov; äktenskap genom köp. 11. 50 Öre.

178. Huru länge har kvinnan betraktats som mannens egendom av riksantikvarien Oscar Montelius. II. Äktenskap genom gåva; kvinnans nuvarande ställning. 11. 50 öre.

179. Till Gustaf Frödings minne av Torsten Fogelqvist. 2:a uppl. 22. 50 Öre.

180. 1809 års revolution av prof. Nils Edén. I. Revolutionens förhistoria. 11. 50 öre.

181. 1809 års revolution av prof. Nils Edén, II. Gustav IV Adolfs avsättning, 11. 50 Öre.

182. August Bobel av H. von184. Hedvig Charlotta Nordenflycht av Yngve Östergren. 12. 75 Öre.

185. De viktigaste knutarna av H.öhrvall. 2:auppl. 22. SOöre.

186. Charles Dickens av Ida B. Goodwiu. 13. 75 öre.

187. Våra vanligaste folkvisor av fil. dr S. Belfrage. 13. 50 öre.

188. Fredrika Bremer av fil. dr Sverker Ek. 13. 50 öre.

1S9. Verner v. Heidenstam av

Göran Lindblad. 75 öre. 190. Ådalen och Norrlandsfrågan

av O. Bucht. 50 Öre. 191—192. Norrländskt skogsliv

av Otto Bucht. I. 50 öre. II.

75 Öre.

193. Svensk enighet, Tal av Henrik Sehiick. ÖO öre.

194. Beethoven av Karl-Erik Forsslund. 50 öre.

195. Mozart av Karl-Erik Forsslund. 50 öre.

196. Det offentliga talandets konst av Odal Ottelin. 1. Innehåll och form. 3:e uppl. 20. 75 öre.

197. Det offentliga talandets konst av Odal Ottelin. II. Talaren och auditoriet. S:e uppl. 20. 50 Öre.

198. Ernst Ahlgren av Mathias Feuk. 13. 50 öre.

199. Svensk nationalitet i Finland av rektor Eirlk Hornborg. 14. 75 Öre.

200. Om det svenska rikets uppkomst av prof. Otto von Friesen. 15. 50 öre.

201. Marcus Aurelius och hans tid av prof. Einar Löfstedt. 15. 50 Öre.

202. Om dövstumhet och döv-stumundervisning av dövstumlar. I. M. Ingvarsson. 15.- 50 Öre.

203. Den kommunala rosträtten av fil. dr David Bergström.

- 15. 1 kr.

204. Ärftligheten och dess lagar av E. Malmberg. 15. 50 Öre.

205. Om realism och idealism av Friedrich van Schiller. Inledning och övers, av Johan Nordström. 15. 50 öre.

206. Erasmus av Rotterdam av N. Bergius. 15. 75 öre.

207. Den nyte stam ent liga textens ursprungliga form av prof. I. A. Heikel. 16. 50 Öre.

208. Hellenisk utvandring i forntid och nutid av prof. Sam. Wide. 17. 75 öre.

209. Om konkurs av juris kand. Y. östergren. 75 öre.

210. Platons livssyn av N. Bergius. 75 Öre.

211. Minnesord över Karl Staaff av adv. B. E. Drakenberg. 50 öre.

212. Tal vid minnesstoden över Ernest Renan av Anatole France. Övers, av bibi. Hj. Lundgren. 50 Öre.

213. Ballonger och luftskepp av Tord K. Ångström. 18. 75 öre.

214. Reformation och renässans av prof. H. Scktick. 50 öre.

215. Den folkliga föreläsningen. I. Mal och medel av lektor Odal Ottelin. 75 öre.

216. Den folktiga förelä aningen. II. Form och utförande av lektor Odal Ottelin. 1 kr.

217. Tvä föregångakvinnor i kriget mot kriget av Ellen Key. 75 öre.

218. Ärftlighetsforskningens resultat tillämpade på människan av fil. dr H. Federley. 75 öre.

219. Lord Byrons liv o. diktning av prof. Erik Björkman. 1 kr.

220. Den svenska olycksfallsförsäkringen av Tage östergren. 75 öre.

221. Dopet och nattvarden av lektor H. Petrini; 75 öre.

222. Förfat tningsf rågan och valproblem i dansk belysning av red. Einar Rosenborg. 50 öre.

223. Siffror, som tala sanning och — ljuga av lektor Gösta Setterberg. 10. 1 kr.

224. Landsbygdens elektrifiering av agronom Albin E:son Norr-gård. 19. 50 öre.-

225. Det ekonomiska förhållandet mellan äkta makar av e. o. hovrättsnotarie Y. östergren. I. Äktenskap ingångna före 1931. 75 öre.

226. Himmelens mekanik av Conrad Lönnqvist. 1 kr.

227. Om nyttan av religion av J. Stuart Mill. övers, av Hj. Öhrvall. 75 öre.

228. Kvinnorösträttens historia i främmande länder av Ann Margret Holmgren. 1 kr.

229. Kvinnorösträttens historia i de nordiska länderna av Ann Margret Holmgren. 20. 75 öre.

230. Susan B. Anthony av Ann Margret Holmgren. 75 Öre.

231. Kvinnornas del i moralens utveckling av Ellen Key. I. Återblick. 75 öre,

232. Kvinnornas del i moralens utveckling av Ellen Key. II. Framtidsblick, 75 öre.

233. Magin, den primitiva människans naturvetenskap av Henrik Petrini. 1 kr,

234. Har människan fri vilja? av lektor G. Setterberg. 50 Öre.

235. Den fysiologiska döden och dess betydelse för livet av Hjalmar Öhrvall. 50 Öre.

236. Jenny Lind av Maria Holmström. 50 öre.

237. Kortfattad väderlekslära av prof. Gustaf Timberg. I. Om väder och vind. 21. 75 öre.

238. Vårt folk och bildningen av adj. C. Cederblad. 50 öre.

239. Något om folkskolans undervisningsplan av lektor Gösta Setterberg. 1 kr.

240. Krut, dynamit och andra sprängämnen av lärov.-adj. Albert Sjöstrand. 75 Öre.

241. Två internationella kvinnoorganisationer av Ann Margret Holmgren. 75 öre-

242. Om prisindexberäkningar av G. Alegård. 50 öre.

243. Om politiska val. I. Majoritetsval av N. TenoTv. 75 Öre.

244. Om arbetssånger av Gustaf Cederschiöld. 75 öre.'

245. Skogens betydelse for Sverige av Sven Petrini. 75 öre.

246. Det ekonomiska förhållandet mellan äkta makar av jur. kand. Y. östergren. II. Z äktenskap ingångna efter 1920. 22. 50 öre.

247. Spiralnebulosorna av fil. lic. K. Lundmark. 1 kr.

248—249. Björnstjerne Björnson. I—II. Av Ann Margret Holmgren, a 1 kr.

250—251. Om sinnesvillor. I—II, Av Hj. Öhrvall. I. 50 öre. II. 75 öre.

252. Den klassiska gudavärlden i svensk diktning av prof. Hugo Bergstedt. 1 kr.

253—254. Om den inre sekretionen, I—II. Av .T. Aug. Hammar, å 1 kr.

255. Emilie Flygare-Carlén av M. Holmström. 75 öre.

256. Constantin Meunier av Einar Rosenborg. 50 öre.

257—258. Snorre Sturlasson och hans verk, I—II. Av G. Cederschiöld. I. 75 öre. II. 1 kr.

259. Om meteorer och meteoriter av A. G. Högbom. 1 kr.

260. Fredrika Bremer av A. M. Holmgren. 1 kr.

261. Voltaire av Georg Brandes. 50 Öre.

262. Kortfattad väderlekslära av Gustaf Timberg. 11. Hurudant blir vädret? 75 öre.

263. Svensk befolkningsstatistik av Gustaf Alegård. 23. 1 kr.

264.- Tre svenska målargenier av T. Hedberg. 50 öre.

265. Svensk gymnastik och andra kroppsövningar av Gustaf Moberg. 1 kr.

266—267. Finnarna som ras, folk och kulturbärare. I—II. Av Rolf Nordenstreng. I. 1 kr. II. 75 öre.

268. Om politiska val. II. Ay Nore Tenow. 1 kr.

269. Michelangelo av G. Brandes, övers, av Hj. Öhrvall. 75 Öre.

270. Trots och egensinne (negativism) hos barn och vuxna ar Johannes Älfven. 1 kr.

271. Finlands frihetskamp 1914 —1919 av E. Thermœnius. 1 kr.

272—273. Religionens ursprung. I—II. Av H. Petrini. »1 1 kr.

274. Idrottsrörelsen och idrotten av G. Moberg. 1 kr.

275—276. Om vår gamla folkmedicin, I—II. Av M. Lund-. qvist. I. 75 öre. II. 1 kr.

277. Djuphavsforskning av I. O. Böving-Petersen. 75 Öre.

278. Ungdomsbrottsligheten, dess orsaker och bekämpande av David Lund. 24. 50 öre.

279. Ellen Key, människovännen av A. M. Holmgren. 1 kr.

280. Infektion, Immunitet, Skyddsympning och Läkesera av Alfred Pettersson. 1 kr.

281—2S2. Några drag av den kulturella utvecklingen. I—II. Av Hj. Öhrvall, a 1 kr.

283. Vår nya giftermålsbalk av M. Björnbom Romson. 50 öre.

75 öre. Skrifterna redigeras av en av Studentföreningen Verdandi väld Småskriftskommitté, bestående av fem medlemmar. F. n. utgöres kommittén av professorerna **Anton Blanok, Otto v. Friesen, Rutger** ???

Verdandis småskrifter säljas i alla boklådor.